

Győri Krisztina

A könyvtárközi kölcsönzés története és trendjei Magyarországon és a KSH Könyvtárban

*Szakdolgozat írásához, kutatói munkához elengedhetetlen feltétel a téma alapos ismerete, a teljes körű szakirodalom áttanulmányozása. Előfordulhat azonban, hogy nem minden dokumentum található meg abban a könyvtárban, ahová az olvasó beiratkozott. Mivel minden ember alapvető joga a dokumentumokhoz való hozzáférés, évszázadok óta világszerte működik az a gyakorlat, hogy a könyvtárak egymástól kérik, és ily módon biztosítják olvasóik részére a másik könyvtár által küldött dokumentumot. Dolgozatomban összefoglalom a könyvtárközi kölcsönzés történetét, ismertetem a szolgáltatással kapcsolatos szabályokat, bemutatom az ODR-felület működését és azt, hogy a különféle könyvtártípusokban miként működtetik ezt a szolgáltatást. A történeti áttekintés mellett főként saját, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár könyvtárközi kölcsönzésében szerzett tapasztalataimról írok.**

1. A könyvtárközi kölcsönzés története, szabályozása

A fejezetben bemutatom a könyvtárközi kölcsönzés múltját. Utalok arra, hogy mely feljegyzések említették elsőként világszerte és hazánkban a könyvtárközi kölcsönzést.

A 20. század elejétől lépésenként követhetjük végig azokat a rendeleteket, amelyek Magyarországon a könyvtárak közötti dokumentumszolgáltatást rendezték, és a jelenlegi szabályozással is megismerkedünk, amit 1997-ben rögzítettek törvényben.

1.1 A könyvtárközi kölcsönzés története az 1997. évi CXL. törvényig

A könyvtárak közötti kapcsolat több évszázados múltra tekint vissza. Már a középkorban találhatunk a könyvtárközi kölcsönzéshez hasonló jelenségeket. A különböző kolostori könyvtárak arra törekedtek, hogy állományuk sokszínű legyen, amihez legnagyobb mértékben a kódexmásolás járult hozzá. Ehhez kértek kölcsön egymástól könyveket, amikért cserébe saját könyvtárukból kellett hasonló céllal kölcsönadni kódexeket, misekönyveket. [1]

Az első, postai úton történő szolgáltatás 1880 körül kezdte meg működését. 1883-ban az Osztrák Császárságban, majd pár évvel később Franciaországban szervezték meg a könyvtárak közötti együttműködést, a könyvtárközi kölcsönzést. Az

első fontosabb könyvtárak közötti egyezmény a berlini királyi könyvtár és a porosz egyetemi könyvtár között jött létre, amely már a könyvtárközi kölcsönzés szabályzatát is tartalmazta.

Az első világháború utáni könyvtárközi kölcsönzés legjelentősebb országa Németország és Anglia volt, ahol nagyon fejlett, országon belüli, majd külföldi dokumentumszolgáltatás jött létre. 1934-ben már a világ harminc országának könyvtárai közel 12 000 kötetet kölcsönöztek harmincnégy országba. [2] 1935-ben az IFLA (*International Federation of Library Associations – Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége* –, a világ könyvtáros szakmai egyesületeinek legfőbb érdekvédelmi szerve) II. kongresszusán fogadták el a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés szabályzatát, ami tartalmazta a célt, a feltételeket és a kölcsönzés módját. [3]

Magyarországon a 20. század elején indultak meg a könyvtárközi kölcsönzés szabályozására irányuló törekvések. Ekkor még igen kevesen – főként kutatók – vehették igénybe a szolgáltatást, csak néhány nagy könyvtár kölcsönzött ilyen formában, és igen kis példányszámban, az állományvédelem miatt.

Az I. világháborút követően növekedett meg a könyvtárközi kölcsönzés iránti igény, ugyanis sok kiadvány nem jutott el hazánkba. A szükségletek kielégítése érdekében 1923-ban csatlakoztunk a brüsszeli csereegyezményhez, és bekapcsolódtunk a nemzetközi kiadványcserébe. Ugyanebből a

célből itthon megalakult az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ*, amelynek feladata a könyvtárközi kölcsönzés koordinálása volt. Ha egy könyvtárnak olyan könyvre volt szüksége, amely nem található meg az állományában, a központ vállalta a lelőhely felkutatását, és ha a kérdéses dokumentum kölcsönözhető volt, a könyvtár készpénzbiztosíték ellenében megkaphatta, illetve saját költségén elszállíthatta.

A központon belül alakult *Tudakozó* kezelte a központi katalógust, amely fontos eszköze volt a könyvtárközi kölcsönzésnek, emellett lelőhelynyilvántartóként is működött. [4] Később az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ jogutóda, az *Országos Könyvtári Központ* vette át a könyvtárközi kölcsönzés koordinátori szerepét.

A II. világháború után a könyvtárak életében egyre fontosabbá vált a tudományos és kutatómunka támogatása. A szocialista könyvtárügy egyik legfontosabb törekvése volt, hogy lehetőleg minden könyvtár bekapcsolódjon a könyvtárközi kölcsönzésbe. Ennek szervezését segítette az Országos Könyvtári Központ. Minden kérés ebbe a központba érkezett be levél formájában, ahol iktatták, majd rendszerezték, és a katalógusukban bármilyen formában visszakereshetővé tették. Emellett folyamatosan nyomon követték a dokumentumok útját. [5]

A 2042-13/1952-es minisztertanácsi rendelet megszüntette az Országos Könyvtári Központot és feladatait részben az *Országos Széchényi Könyvtárra* (OSZK), részben a *Népkönyvtári Központ*ra ruházta át. Ekkortól beszélhetünk a könyvtárközi kölcsönzés töretlen fejlődéséről. Az OSZK-ba folyamatosan érkeztek a kérések, de már olyan mennyiségben, hogy kezdett áttekinthetlenné válni. Ezt tapasztalva, könnyítésképpen, az 1950-es évek közepétől a magyarországi könyvtárak közvetlenül egymástól kölcsönöztek, míg az OSZK a külföldi könyvtárközi kölcsönzés felelőse maradt.

A közvetlen kölcsönzés elősegítésére 1955-ben bevezették az egységes könyvtárközi kéréslapot, és a szolgáltatás működését is szabályozták. [6] A szabályozás főbb pontjai a mai napig érvényesek. Ezek között megemlítendő a 30 napos kölcsönzési idő, az érkezett kérésre adott rövid határidejű válasz, a felelősség.

1958-ban az *Országos Könyvtárügyi Tanács* (1953-ban hozta létre a *Népművelési Minisztérium*) elfogadta a könyvtárközi kölcsönzési szabályzatot,

amelynek betartása minden könyvtár érdeke volt. A szabályzat szerint „A könyvtárközi kölcsönzés célja a kutatás, a hivatásos tudományos munka, az oktatás, valamint a szakmai és társadalompolitikai továbbképzés és tapasztalatszerzés szolgálata.” [7] A szabályzat meghatározta továbbá a kölcsönzésben részt vevő intézmények körét, a kölcsönzés módját és formáját, a határidőket, a költségekkel kapcsolatos tudnivalókat. Lényegében a mai napig ez az alapja a könyvtárközi kölcsönzés szabályainak, amelyeket az évek során természetesen kiegészítettek, néhány pontban átalakítottak.

A művelődésügyi miniszter 126/1963. számú utasítása a könyvtárközi kölcsönzés történetében nagy jelentőségűnek mondható, ugyanis ez a jogszabály tette valamennyi könyvtár számára kötelezővé a könyvtárközi kölcsönzésben való részvételt. [8] Ezáltal jutott érvényre az az elv, hogy ha egy olvasó bármely könyvtár tagja, annak közvetítésével igénybe veheti az összes többi könyvtár szolgáltatásait. A jogszabály a területi felosztással megpróbálta kiküszöbölni a már évek óta jelenlévő, a kölcsönzési idővel kapcsolatos problémákat is, amely által az átkölcsönzési idő lerövidült. A szabályozás kijelölte a könyvtárközi kölcsönzés három területi központját: OSZK (Budapest, Pest, Bács-Kiskun és Csongrád megye, valamint Szeged ellátásával), debreceni *Kossuth Lajos Tudományegyetem* (Békes, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye, valamint Debrecen és Miskolc ellátásával; ma: Debreceni Egyetem), KSH (a dunántúli megyék és Pécs ellátásával). Az utasításban megfogalmazták, hogy minden könyvtárnak éves statisztikát kell készítenie nyilvántartása alapján a könyvtárközi kölcsönzésről, melyet az OSZK-nak kell megküldenie. [9]

Az utasítás kimondta, hogy a könyvtár a kérés beérkezését követően három napon belül köteles a kérést teljesíteni (dokumentum küldése, igénylés továbbítása stb.) vagy jelezni a teljesíthetlenség okát, így elkerülhetővé vált, hogy az igényelt könyv csak hónapokkal később érkezzen meg, amikor esetleg már nincs is rá szükség. [10]

A következő szabályozás a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet kibocsátásával született meg. Ez az öt kötelempéldányban részesülő könyvtár megnevezésével továbbra is hálózatban történő könyvtárközi kölcsönzést írt elő.

A törvényerejű rendelet felhatalmazása alapján készült el a művelődési miniszter 19/1981. számú

rendelete a könyvtárközi kölcsönzésről. A rendelet a könyvtárközi kölcsönzés gyakorlati megvalósítását, és a kérések teljesítésének realizálását az 1977-es kötelespéldány-rendeletben meghatározott könyvtárakra és az országos szakkönyvtárakra bízta. A szabályozás lehetővé tette a településen belüli könyvtárközi kölcsönzést is. Külön paragrafusban szólt a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés szabályairól. Rögzítette, hogy csak olyan dokumentum kérhető külföldről, ami egészen biztosan nem található meg Magyarországon, lehetőleg egy-két évnél régebbi, és elsősorban szakkönyv. Nemzetközi kölcsönzést a 3. bekezdésben felsorolt könyvtárak mind közvetlenül indíthatnak. [11]

1.2 A könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi szabályozása

A kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény, valamint a néhány évvel később a törvény végrehajtására kiadott 73/2003. (V. 28.) Kormányrendelet meghatározta az *Országos Dokumentum-ellátási Rendszer* (ODR) feladatát. A törvény 59. §-ának 1. bekezdése kimondja, hogy a kultúráért felelős miniszternek olyan országos dokumentumellátási rendszert kell létrehoznia, amely biztosítja a könyvtárközi dokumentumellátást, a dokumentumok lelőhely-nyilvántartását és hasznosítja a könyvtárak állományából kivont dokumentumokat. [12]

A rendelet lényegében azt fogalmazza meg, hogy ha egy könyvtárban az olvasó által kért dokumentum nem található meg, akkor a könyvtár feladata, hogy az országos lelőhely-nyilvántartásban megkeresse, melyik az a – lehetőleg az illetékes megyei – könyvtár, ahol megtalálható. Miután megtalálta, könyvtárközi kölcsönzés keretein belül megigényli a szolgáltató könyvtártól a dokumentumot. Ha a megkeresett könyvtárban nem hozzáférhető a dokumentum, akkor a kérő könyvtár másik szolgáltató könyvtárba juttatja el a kérését, ahonnan a dokumentumot rövid időn belül eredetiben, másolatban, elektronikus vagy más egyéb formátumban megküldik. Miután a dokumentum megérkezik, a kérő könyvtár átadja olvasójának, és felhívja a figyelmét arra, amit a szolgáltató könyvtár a dokumentum kezelésével kapcsolatosan megfogalmazott. A kérő könyvtár felelőssége a szolgáltató könyvtárral szemben az eredetiben megkapott dokumentumért az átvételtől a szolgáltató könyvtárba való visszaérkezéséig terjed.

A jogszabály felsorolja az ODR keretében működő szolgáltató könyvtárakat, ezek: a nemzeti könyvtár, a nemzeti gyűjtőkörű könyvtár, az országos szakkönyvtárak, az állami egyetemi könyvtárak és a megyei könyvtárak.

Az 1997. évi CXL. törvény 72. §-a kimondja, hogy „A miniszter által vezetett minisztérium költségvetési fejezetében kell gondoskodni az országos dokumentum-ellátási rendszer létrehozásának és fenntartásának feltételeiről.” [13] A létrehozás finanszírozása többnyire pályázati pénzből történt, a fenntartásban a minisztérium a mai napig részt vesz. Az *Emberi Erőforrások Minisztériuma* minden évben támogatja a szolgáltató könyvtárakat és az országos lelőhely-nyilvántartás fejlesztését, működtetését. A támogatás dokumentumok vásárlására, technikai eszközök beszerzésére, az ODR szolgáltatásaival kapcsolatos költségekre, postaköltségre fordítható. „Az egyes könyvtárak támogatásának összegére a minisztérium által felkért szakmai kuratórium tesz javaslatot”. [14]

Az 1997. évi CXL. törvényt folyamatosan felülvizsgálják, kiegészítésekkel, módosításokkal látják el. Az ODR-rel kapcsolatban 2013-tól annyi volt a módosítás, hogy most már „a könyvtári dokumentumok lelőhely-nyilvántartását együttesen megvalósító Magyar Országos Közös Katalógus adatbázist és az erre épülő Országos Dokumentum-ellátási Rendszer elektronikus szolgáltató központot” [15] is magában foglalja a miniszter által kialakított dokumentumellátási-rendszer.

2. A könyvtárközi kölcsönzés menete, használata

A fejezetben bemutatom a könyvtárközi kölcsönzés régen használt szabályait és menetét, amelyből jól láthatjuk, hogy az évek során a technika fejlődésével a szolgáltatás is egyenes arányban fejlődött. Bemutatom a *Magyar Országos Közös Katalógust* (MOKKA), ami – mint látni fogjuk – segítségére van a könyvtárosoknak a mindennapi munkájuk során. Megismerjük a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás jelenlegi menetét is, amelynek napjainkban az interneten elérhető *odrportal.hu* az alapja. Az ODR régi és mai formájáról is ejtek néhány szót, a jelenleg használt felületet részletesen bemutatom, a folyamatos fejlesztés pedig biztosítja, hogy munkánk könnyítése érdekében sok új funkcióval bővül a szolgáltatás.

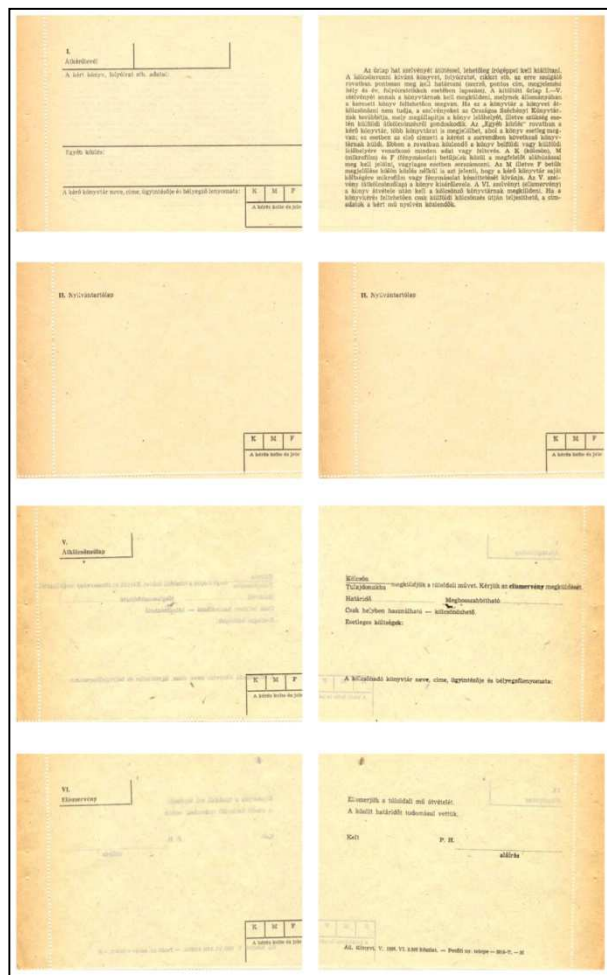
2.1 A könyvtárközi kölcsönzés használata a 21. század első évtizedéig

Az előző fejezetben említett törvények és rendeletek szinte minden területen szabályozták a könyvtárközi kölcsönzés menetét. Az 1956-ban bevezetett egységes könyvtárközi kölcsönzés céljára szolgáló űrlap egyszerűbbé és gyorsabbá tette a kölcsönzést. Az űrlap hat szelvényből állt, amelyet átütéssel, írógéppel kellett kitölteni (1. ábra). A kéréslapon a kért dokumentum bibliográfiai adatait, valamint a kölcsönkért dokumentumtípust kellett feltüntetni: kölcsönzés, mikrofilm vagy fénymásolat – utóbbi kettő költségei a kérő könyvtárat terhelték. Az első öt lapot annak a könyvtárnak kellett elküldeni postán, amelyiknél feltehetően megtalálható volt a dokumentum. Ha a könyvtár el tudta küldeni a dokumentumot, az V. szelvényt, az ún. *Átkölcsönző lapot* a dokumentummal együtt becsomagolta, ez volt a kísérőlevél. Amint a dokumentum megérkezett a kérő könyvtárhoz, az elküldte a VI. szelvényt, az *Elismervényt* a szolgáltató könyvtárhoz, amelyben megerősítette, hogy a kért dokumentum megérkezett. Ha a szolgáltató könyvtár nem tudta a kért dokumentumot elküldeni, úgy az űrlapot vagy továbbküldte a következő olyan könyvtárnak, amelyben feltehetően megtalálható volt a dokumentum, illetve az OSZK-hoz továbbította, amely megkereste a lelőhelyet. A II–IV. űrlap az OSZK számára készült az ilyen esetekre. [16]

A következő állomás a könyvtárközi kölcsönzést elősegítő négylapos kéréslap volt. Az A- és B-lap a teljesítő könyvtár adminisztrációjához kellett, a C a kölcsönzött dokumentum kísérőlapja volt, míg a D a kérő könyvtár adminisztrációjában játszott szerepet. [17] A kéréslapot – amin egy dokumentum kérhető – írógéppel kellett kitölteni, majd lebélyegezni. Az adatok között megtaláljuk a kérő könyvtár nevét, címét, a kéréssel foglalkozó könyvtáros nevét, a kérés keltét, továbbá a kölcsönkért dokumentum formátumát (kölcsönzés, xerox vagy mikrofilm), illetve a pontos bibliográfiai adatokat tartalmazó kérést. A postaköltséget mindig a küldő könyvtár vállalta magára, a dokumentumokért való felelősséggel együtt, amely a postára adástól a kézhezvételig tartott.

Az 1981-ben kiadott minisztertanácsi rendeletben találkozunk olyan általános szabályokkal, amelyek napjainkig hatnak. Ilyen például annak rögzítése, hogy mely könyvtártól kérhetünk dokumentumot. A szabályozás szerint, ha a dokumentum lelőhelye ismert, akkor a kérő könyvtár közvetlenül fordulhat a teljesítő könyvtárhoz a kérésével. Ma is érvé-

nyes, hogy ugyanaz a kiadvány nem kérhető egyszerre több könyvtártól. Általános elv, hogy a könyvtár csak akkor küldje tovább más településre kérését, ha a saját településének többi könyvtárában nem található meg a dokumentum. A megküldött kéréslapon minden esetben fel kell tüntetni, ha a kérés nem teljesíthető, például azért, mert kikölcsönzött, kötésként lévő vagy elveszett dokumentumról van szó.

1. ábra A hat szelvényből álló kéréslap

A 20. század utolsó két évtizedének könyvtári gépesítése nagy fordulóponthoz hozta a könyvtárközi kölcsönzés helyzetében. Egyrészt a könyvtárak tájékozódni tudtak más könyvtárak állományáról az OPAC-on (open public access catalogue – nyílt, bárki által elérhető katalógus), az elektronikus katalóguson keresztül, másrészt egyre inkább előtérbe kerültek az elektronikus úton leadott kérések. Az ezredfordulón háromféle kölcsönzésindítási lehetőség volt, a hagyományos négykéréslapos,

a faxon, valamint az elektronikus úton leadott kérések.

Az 1997. évi CXL. törvény a hazai könyvtárügy rendszerváltás utáni első stratégiai fejlesztési terve volt. A törvény felhatalmazása alapján alakították ki az ODR-t, és e szabályozás tette lehetővé, hogy kijelöljék a korszerű, minőségi szolgáltatás irányát, támogassák a könyvtárak informatikai hálózatának kiépítését, fejlesztését.

A törvény hatályba lépését követően megindultak a kísérletek az ODR létrehozására. Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszernek olyan szolgáltatást kellett nyújtania, amely az országos lelőhelynyilvántartás segítségével a könyvtárakon keresztül biztosítja a könyvtárhasználók számára a dokumentumok hozzáférhetőségét. Különösen fontos volt rögzíteni az ODR-rel kapcsolatosan: „Célja az, hogy megteremtse az információhoz és a dokumentumokhoz való hozzájutás azonos esélyét az ország bármely részén élő állampolgár számára a könyvtári rendszeren keresztül.” [18]

Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről 2003-ban megjelent kormányrendelet „meghatározta fő tartalmi pilléreit, és mintegy keretbe foglalta a rendszer működését.” [19] A rendelet felsorolta az ODR-ben szolgáltató 55 könyvtárat, ezek fő feladatait, a támogatás szabályait. Az 55 szolgáltató könyvtár felelős az ország könyvtárainak dokumentumellátásáért. A támogatást dokumentumok beszerzésére, informatikai fejlesztésekre lehetett fordítani. Ez azért is volt fontos, mert a postai úton érkező papíralapú kérések helyett egyre jobban elterjedt a faxon, e-mailben vagy webes felületen küldött igénylés. A dokumentumok gyors és hatékony fellelhetősége érdekében létrehozták az ODR lelőhely-adatbázist a Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárában, amely a könyvtárak folyamatosan bővülő állományát tartalmazta.

Az 1998-tól működő ODR-t a könyvtárak regisztráció után vehették igénybe. Többféle keresési lehetőség volt a felületen: kulcsszavas keresés, összetett keresés, CCL-szabvány (common command language – parancsnyelvi keresés) szerinti keresés, teauruszkeresés, valamint böngészés. Az útmutató a felhasználó segítségére volt abban, hogy milyen esetben melyik keresési módot válassza. A keresett dokumentum lelőhely-információit a bibliográfiai rekordok (ezek egy dokumentum leíró adatait tartalmazzák, melyek a dokumentum azonosítására, visszakereshetőségére és a róla való általános tájékoztatásra szolgálnak) meg-

jelenítése után kapták meg a könyvtárosok, ahonnan a részletesebb példányinformációkért (példányszám, státus) tovább kellett lépniük a dokumentumot birtokló könyvtár online katalógusába. A keresett dokumentum elektronikus kölcsönzése úgy történt, hogy a választott könyvtár neve mellett ikonra kattintva egy kérelmet kaptunk, amelyen a legfontosabb adatok már automatikusan ki voltak töltve, nekünk csak a saját iktatószámunkat, megjegyzéseket, a kért részdokumentum adatait kellett kitöltenünk. A *Kérem* gomb megnyomásával útnak indult kérésünk, a dokumentum további sorsának alakulásáról a szolgáltató könyvtárral kellett felvenni a kapcsolatot. Az ODR-felületen üres kérelmlappal is lehetett kérést indítani az olyan dokumentumra, amelyik nem található meg az adatbázisban. Ilyenkor a könyvtáros feladata volt a bibliográfiai adatok és a szolgáltató könyvtár adatainak kitöltése.

A szolgáltató könyvtárhoz a kérés e-mailben érkezett, amelynek alapján a könyvet elküldte a kérő könyvtár részére. A rendszer 2010-ig folyamatos fejlesztés alatt állt, hogy a könyvtárközi kölcsönzés jobbá, könnyebbé és gyorsabbá válhasson. Ez a régi felület több mint tíz évig szolgálta a lelőhelynyilvántartást, valamint a könyvtárközi kölcsönzés menetét.

2.2 A Magyar Országos Közös Katalógus története

A 2000-es évek elején kísérletek kezdődtek egy olyan kombinált könyvtári katalógus létrehozására, amely valamennyi magyarországi könyvtár gyűjteményét, állományadatait egy közös felületen teszi elérhetővé. A kezdeményezéshez tizenhét könyvtár csatlakozott, melyek a rendszer terveinek kidolgozása után a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület (MOKKA Egyesület) tagjaivá váltak. Az egyesület gondoskodott arról, hogy a működéshez szükséges szoftvert előállítsák, valamint arról, hogy a könyvtárak adatbázisai összeköthetők legyenek a Magyar Országos Közös Katalógus adatbázisával, illetve feltölthetők legyenek a helyi katalógusban lévő rekordok. Annak ellenére, hogy a szoftver elkészítése nagyon sok időbe telt, a MOKKA 2001-ben megkezdte működését. Egy évvel később a hatékonyabb üzemeltetés érdekében a MOKKA az OSZK felügyelete alá került, a MOKKA Egyesülettel kötött megállapodás szerint közösen végzik a munkát.

A tervek szerint a közös katalógus használata lehetővé teszi, hogy a jobb áttekinthetőség

érdekében a már MOKKA-ban lévő bibliográfiai leírást vegyék alapul a könyvtárak, és azt egészítik ki saját adataikkal könyvtáruk számára, valamint azt is, hogy minden olvasó tud keresni az ország minden könyvtárának katalógusában egy helyen. A tervek megvalósítása megtörtént, számos könyvtár egységes katalógizálási formát használ, és létrejött az a közös keresőfelület is, amelyben a könyvtárak leíró adatai találhatóak. [20] A különböző könyvtárakból érkező rekordok duplum-, formai és tartalmi ellenőrzésen esnek át. Véleményem szerint ez a megoldás nem túl sikeres, ugyanis egy dokumentumhoz több rekordot is találunk a keresésnél. Egy egyszerű szépirodalmi mű három-négyféle változatban is előfordul a katalógusban.

A MOKKA mai formája teljesen megegyezik az ODR-felülettel. A kereséseket ugyanúgy lehet folytatni, mint az ODR-ben, ugyanolyan megjelenési formában kapjuk a találatokat, de nem tudunk kéréseket indítani, és még sok más szolgáltatást igénybe venni – ezekről a következő fejezetben ejtek szót.

Jelenlegi felületén a katalógus mellett az Infoportál és a MOKKA Egyesület hírei, dokumentumai, tagkönyvtárai találhatóak. Az Infoportál fül alatt tájékozódhatunk arról, hogy pontosan mi is a MOKKA, statisztikai kimutatásokat találunk a 2010–2012 közötti évekről, és itt található a MOKKA wiki, amely a működésről és a használatról nyújt bővebb felvilágosítást.

A KSH Könyvtár 2006-ban kezdett együttműködni a MOKKA-val. Első feladatként a könyvtár által használt OLIB-ot kellett összehangolni a Corvina integrált rendszerrel. Első címrekordjaink 2007-ben még nem online töltődtek, arra 2010-ig várni kellett. A MOKKA–ODR összekapcsolás miatt több hónapig nem volt lehetőség állományadatok küldésére. 2011 végétől a címrekordjaink újra folyamatosan töltődnek, 2012 júniusában, a közös katalógusban 167 000 volt megtalálható. [21] 2015 márciusában ez a szám megközelítette a 195 000-et.

Könyvtárunk feldolgozó könyvtárosai naponta 250-300 rekordot töltenek fel a MOKKA-ba. A MOKKA minden nap statisztikát készít a könyvtár által felküldött és betöltött rekordról, ami az előbb említett 195 000 rekordhoz minden nap hozzá is adódik. 2015. március 26-án megvizsgáltam az előző napi adatokat, ami több érdekességet is tartalmazott. Egyrészt a feltöltött bibliográfiai rekordok száma 118 volt, ebből 10 kötetet és 88 monográfiát töltöt-

tek fel a kollégák. Másrészt megnéztem a MOKKA-ban fent lévő állományadatainkat, ami március 24-én 194 930 volt, a betöltött 98 után pedig 194 931. [22] Felmerül a kérdés, hogy hová tűnnek a címrekordjaink, illetve ha ilyen mennyiségű a feltöltés egy nap alatt, akkor mennyi idő kell majd ahhoz, hogy a közel egymillió dokumentumállományunk mindenki számára visszakereshetővé váljon a közös katalógusban.

2.3 A könyvtárközi kölcsönzés napjainkban, az új ODR használata

Már a 2000-es évek elején felmerült, hogy egyesíteni kell az ODR-adatbázist a MOKKA-val a lelőhely-nyilvántartás továbbfejlesztése érdekében. Az összekapcsolás tíz év alatt nem sikerült, de egyre sürgetőbbé vált a két rendszer összehangolt fejlesztése, amelynek következtében létrejöhetett az egyesülés. 2010-től európai uniós források felhasználásával megkezdődtek a munkálatok. A MOKKA megújítását az OSZK irányította, míg az infrastrukturális fejlesztések a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtámál* (DEENK), valamint a *Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtámál* történtek, ahová új szerverek kerültek a továbbfejlesztett rendszer gördülékeny működéséhez. [23]

Az egyesítés egyik legnagyobb hozadéka, hogy a könyvtárak példányadatait nem kell két helyre küldeni, elég csak a MOKKA-ba feltölteni, és azonnal megjelennek az ODR-felületen is. A katalógusok 2010-ben indult fejlesztésében az e-Corvina és a Monguz Kft. – két jelentős, integrált könyvtári rendszerek kialakításával foglalkozó cég – vett részt. [24] Már a kezdetekkor is túlnyomórészt az általuk kidolgozott könyvtári rendszereket használó könyvtárak állományadatai töltődtek folyamatosan a MOKKA-ba, és ez a mai napig sincs másként.

A MOKKA–ODR katalógusban található a könyvtárak által regisztrált művek jegyzéke. A dokumentumok keresése többféle módszerrel lehetséges. Az egyszerű keresésnél négyféle szempont szerint kereshetünk: szerző, cím, tárgyszó, bármely kulcsszó. Az összetett keresésnél mezőnként tizenöt szempontból választhatunk, a három mezőn kívül továbbiakat adhatunk hozzá azért, hogy szűkítsük a találati listát. Emellett folytathatunk CCL-keresést vagy böngészést is. A találati listán megjelenik, hogy összesen hány dokumentumot tartalmaz a keresésünk, az aktív szűrők pedig külön kategóriákba szedik a teljes lista anyagát. Itt tudunk kiadási évet, nyelvet, dokumentumtípust beállítani, hogy

tovább szűkítsük a számunkra megjelenő találatokat. A *Megnéz* ikonra kattintva kapjuk meg a példány leírását egyszerű formátumban. Itt választhatunk még teljes, részletes, MARC (machine readable cataloging – géppel olvasható katalogizálás) és MARCXML (XML: extensible markup language – kiterjesztő jelölő nyelv), cédula vagy RIS-formátumban (research information systems – kereshető információrendszer) megtekinthető leírást is. A szolgáltató könyvtárak + ikonjára kattintva tekinthetjük meg, hogy mely könyvtáraknál található meg a dokumentum, innen tudjuk közvetlenül elindítani a kérésünket – regisztrált könyvtárként történő bejelentkezés után. A könyvtár neve melletti *házikó* ikonra kattintva a könyvtár online katalógusába jutunk – a legtöbb esetben – a példány leírásához, ahol ellenőrizhetjük, hogy a keresett dokumentumnak mi a jelenlegi státusa. A kérésindítás után megjelenő űrlapot ez alapján töltjük ki. Az űrlap tartalmazza a kérő és a szolgáltató könyvtár nevét és adatait, valamint a dokumentum katalógusban található adatait. Beállíthatjuk, ha csak egy adott kiadást szeretnénk, ha magyarországi lelőhely híján külföldről is megfelelő a kérés teljesítése, vagy ha előjegyezni szeretnénk a dokumentumot, mert az éppen kölcsönzésben van. Nem léphetünk tovább az űrlapról, ha nem állítjuk be, hogy a megrendelt szolgáltatást eredetiben, fénymásolatban vagy digitális másolatban szeretnénk megkapni. Eredeti kérése esetén a dokumentum visszaküldésének költségeit a kérő könyvtár vállalja, digitális másolat kérése esetén „a kérő könyvtár vállalja, hogy a megkapott elektronikus dokumentumot a hatályos szerzői jogi törvénynek megfelelően kezeli és szolgáltatja.” [25] A felületen bejelölhetjük a kérő olvasó adatait, ezen kívül küldhetünk üzenetet a szolgáltató könyvtárnak, amiben pontosítjuk a kérés adatait. Másolat kérése esetén a dokumentum adatainál tudjuk egyértelműen feltüntetni, hogy mely oldal(ak)ra, milyen tanulmányra vagy cikkre lenne szükségünk. Ezeket a mezőket érdemes kitölteni, mert így a szolgáltató könyvtárnak jóval könnyebb és zökkenőmentesebb a dokumentumküldéssel kapcsolatos munkája.

Elolvasván az előzőeket, felmerül a kérdés, hogy vajon szükség van-e a MOKKA-ra, ha van ODR. Amikor a két adatbázis elindult, más-más funkciója volt mindkettőnek, és az egyesítés után is megtartották mindkét felületet. Az alap továbbra is a MOKKA maradt mint hiteles bibliográfiai és authority információk gyűjtésére és kezelésére szolgáló adatbázis. Az ODR a MOKKA-ba feltöltött adatokat átvette, emellett a példányinformációk

adatbázisává vált, a könyvtárközi kölcsönzés online kölcsönzési helye lett. Együttélésükre én egy adatot találtam, a MOKKA-ba feltöltött állományt az ODR-ben is elmentik, így az adatok két különálló szerveren is megmaradnak. [26]

2012. január 2-ától új felületen, kissé egyszerűbb keretek között működik az ODR. Amikor először nézünk a felületre, négy fület látunk. A MOKKA–ODR katalógust, az ODR-keresőt, a Mi az ODR?-t, és a régen Szolgáltatások, ma Könyvtárosoknak szóló menüt. Az elsőt nem kell magyaráznom, a második viszont annál érdekesebb, ugyanis ott tudunk folyóiratcikkekre keresni, majd találat után a cikket elektronikusan megjeleníteni, ha van rá mód. Az ODR-kereső tehát „*Cikkarchívumokban és intézményi repozitóriumokban is keres, emellett integrálja az egyik legnagyobb nemzetközi katalógus, az OCLC WorldCat adatait is.*” [27]

A kérésadminisztráció felületén egyaránt látjuk a szolgáltató könyvtárként és a kérő könyvtárként folyamatban lévő kéréseket státus, illetve partnerkönyvtár szerinti bontásban. Itt jelenik meg, ha új üzenetet kapunk, itt tudunk keresni a kérések között, az üres űrlapos kérésünket is innen tudjuk elindítani.

A portál egyik fontos szolgáltatása a könyvtárnyilvántartó, amiben a regisztrált könyvtárak legfontosabb adatai találhatóak. A tavaly új felülettel jelentkező nyilvántartó kezdőlapján tudunk a könyvtárak között böngészni és keresni OSZK-kód, lelőhely, a könyvtár neve és helye szerint. A keresést szűkíthetjük szolgáltatás, tagság, típus, megye, státus és szint szerint is. A találati listáról választjuk ki a könyvtárat, amelynek három típusa van: könyvtár, szolgáltatási hely és gyűjtemény. A könyvtártípusban megtekinthetők a könyvtár hivatalos adatai, a gyűjtőköre, a használt integrált könyvtári rendszere, a különféle adatbázis-szolgáltatások. A szolgáltatási hely típusban egy-egy könyvtár szolgáltatási pontjaival találkozhatunk, itt lehet beállítani, hogy egy könyvtár melyiktől vesz át, illetve melyik könyvtárnak ad át kéréseket. Itt látható, hogy egy könyvtár egy másik könyvtár számára milyen szolgáltatásokat nyújt milyen feltételek mellett, illetve a jogosultságok beállítása is itt történik (például a könyvtári főadminisztrátor), amelynek alapján kezelhető lesz a kérésadminisztráció felülete. A gyűjteménytípusba a hasonló jellemzőjű dokumentumcsoportok tartoznak. Főként azoknak a könyvtáraknak érdemes ezt kitölteni, amelyek nem küldenek példányinformációkat a MOKKA–ODR kataló-

gusba, így a felvitt gyűjtemény szerint lesznek a dokumentumok visszakereshetők.

A *Könyvtárosoknak* fül következő menüpontja az *NPA (Nemzeti Periodika Adatbázis)*. A MOKKA–ODR katalógus azzal a funkcióval is bővült, hogy folyóiratok rekordjait is tárolja. A teljes adatbázis bibliográfiai rekordokkal és állományinformációkkal együtt 2012-ben került a katalógusba. A bibliográfiai rekordokat az OSZK munkatársai töltik fel, de az állományadatokat a könyvtáraknak maguknak kell bejelenteniük az erre kialakított felületen. [28] Könyvtárközi kölcsönzés során ezt a menüpontot nem használom, az erre jogosultságot kapott kolégám kezeli ezt a felületet.

Könyvtárközi kölcsönzésre csak a regisztrált, felhasználói névvel és jelszóval rendelkező könyvtáraknak van lehetőségük. Ezt a lejjebb található menüpontban meghatározott feltételekkel lehet megtenni. A könyvtár regisztrációs lapot tölt ki, amit a DEENK-nek juttat el, ahol aktiválják a hozzáférést.

Az ODR-felületen lehetőség van külföldi kérésközvetítésre. Ezt azok a könyvtárak tudják megtenni, amelyeknek van külföldi partnerük. Könyvtárunkban hagyományos módon az OSZK-n keresztül küldünk kérést külföldre, erről a későbbiekben fogok írni.

Rendkívül fontos megemlíteni, hogy az új ODR a fejlesztéseknek köszönhetően már nemcsak a dokumentum megkérését biztosítja – mint korábbi verziója –, hanem annak teljes útját végigkövethetjük. A kérésadminisztráció felületen a dokumentum státusánál látjuk, amikor a szolgáltató könyvtár elkezdi foglalkozni a kéréssel, nyomtatja, vagy rögtön elfogadja, esetleg előjegyzi. Ha valamilyen probléma merül fel a kérés kapcsán, feltételt egyeztet, vagy beállítja, ha nem teljesíthető. Ilyen esetekben a legtöbbször szöveges üzenetet kap a kérő könyvtár arról, hogy ennek mi az oka. Ugyanígy látjuk, ha a könyvtár a kért dokumentumot elküldte, ilyenkor a lejárat határidőt is beállítja. Onnantól kezdve már csak a postán múlik, hogy mikor érkezik el a dokumentum a kérő könyvtárhoz. A státusinformációknál található az a lehetőségek is, ha egy adott dokumentum kölcsönzési határidejét meg szeretnénk hosszabbítani, ha megkapjuk a hosszabbítást, vagy a dokumentumot visszakerék. Amikor a dokumentum megérkezik a könyvtárba, státusállítással jelezzük a szolgáltató könyvtár felé, ezek után ránk van bízva, hogy további információkat (könyv vagy másolat az olvasónak átadva, olvasó visszahozta) is közlünk-e.

Amikor a könyvet visszaküldjük, azt szintén státusállítással jelöljük. Ha a szolgáltató könyvtárhoz visszaér, az beállítja, hogy visszaérkezett, ami után a kérést lezártak és sikeresen teljesítettnek tekinthetjük. Bizonyos időközönként ezeket a kéréseket a rendszer archiválja.

Az 1997. évi CXL. törvényben meghatározottak szerint „*A miniszter által vezetett minisztérium fejezetéből kell támogatni*” [29] a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás postaköltségét. A már említett támogatásban minden szolgáltató pont részeseül, sokan valóban postaköltségre fordítják az összeget. A szolgáltató könyvtár nem kérhet pénzt azért, hogy a dokumentumot eljuttatja a kérő könyvtárhoz, a dokumentum visszaújtját pedig a kérő könyvtárnak kell vállalnia, különben el sem tudja indítani kérését. Több olyan könyvtár van, ahol az olvasótól nem kérnek pénzt a szolgáltatásért, de egyre több az olyan könyvtár, ahol a könyvtárközi kölcsönzésnek díja van. Ilyenkor két eset lehetséges, az egyik, hogy a könyvtár egy fix összeget kér, a másik, hogy az olvasóval a dokumentum visszaküldésének postaköltségét fizettetik ki, ami egy átlagos súlyú könyvnél kb. 1000 forint. Egységes ára van a külföldről kért dokumentumnak, általában 4500 forintba kerül. Fénymásolat és elektronikus másolat esetén a könyvtárak a költségeket kiszámlázzák a kérőnek. Minden könyvtár maga dönti el, hogy mennyire veszi szigorúan a másolatok költségeinek számlázását, néhány oldalért nem érdemes pénzt kérni, mert a számla postaköltsége többbe kerül, mint maga a szolgáltatott dokumentum.

Az IFLA 1954-ben kiadott és legutóbb 2009-ben felülvizsgált, a nemzetközi kölcsönös együttműködésről és dokumentumszállításról szóló irányelveiben gyűjtötte össze, hogy melyek azok az ajánlások, amelyek megkönnyítik egy ország nemzetközi könyvtárközi kölcsönzését. Az irányelvek egyik alapvető gondolata, hogy egy országban ki kell jelölni egy olyan könyvtárat – lehetőleg a nemzeti könyvtárat –, amelyik koordinálja és felügyeli a nemzetközi tevékenységet. [30] Hazánkban elfogadták az irányelveket, ezért „*a szolgáltatást hazánkban az Országos Széchényi Könyvtár koordinálja, a hálózatban több ezer magyar illetve külföldi könyvtár működik együtt, küld és fogad dokumentumokat.*” [31]

A regisztrált könyvtárak az OSZK honlapján keresztül online kéréslap kitöltésével indíthatják a kérést. Ez vonatkozik egyrészt a külföldről kért dokumentumokra, másrészt pedig az OSZK álló-

mányában meglévő dokumentumok fénymásolatára vagy digitális másolatára. Ha nem találunk lelőhelyet Magyarországon megjelent dokumentumra, akkor is fordulhatunk segítségért az OSZK könyvtárközi dokumentumellátási szolgáltatásához.

A regisztrált könyvtárak az OSZK-tól kapott kóddal és a könyvtárközi kölcsönzés során használt e-mail címmel léphetnek be a felületre, ahol vagy új kérést indítanak, vagy a folyamatban lévő kérésekkel kapcsolatos információkra tudnak ránézni. Itt az iktatószámok mellett a kérés beérkezésének dátuma látható, valamint az, hogy mi a kérés státusza: fogadták a kérést, elküldték a könyvtárnak a dokumentumot, a kérést külföldre továbbították.

2.4 Az új ODR folyamatos fejlesztése

Az új ODR 2012-es indulásakor lényegében minden olyan lehetőséget tartalmazott, amelyről az előző fejezetben írtam, de ezek közül nem mindegyik működött. Ezeket a még nem működő funkciókat az elmúlt két év során Debrecenben folyamatosan fejlesztették, és több lépésben elérhetővé tették. Néhány ilyen, a fejlesztések óta működő funkciót a következőkben ismertetek. Ezek nélkül ma már elképzelhetetlen a szolgáltatás.

Másfél évvel az indulás után megújult az ODR-felület, amely első ránézésre riasztó volt, de mára megszoktam a fehér háttéren, a fontosabb információkat piros színnel kiemelő kérésadminisztrációt. Ezzel együtt állították be a kérésfrissítő gombot, amelyre kattintva mindig feltűnik a felületen, ha változás történt a kérések között. A frissítések között találjuk a *Felszólítók* gombot, amely kilistázza a már lejárt határidejű kéréseket, és ahol be lehet állítani, hogy automatikus figyelmeztető üzenetet küldjön a kérő könyvtárnak a tartozásról.

Szándékosan nem említettem az előző fejezetben a nyitólapon található *Olvasóknak* fül alatt található menüpontokat, ugyanis a tavalyi év legfontosabb – már régóta várt – fejlesztése az olvasók bekapcsolása volt az ODR-felületre. Ennek lényege, hogy egy könyvtár olvasója regisztráció után az ODR-ben megkeresheti magának a dokumentumot, amit nem talált könyvtára katalógusában, és elindíthatja rá a kérését. A könyvtáros ezután ellenőrzi az adatokat, és megkeresi a dokumentum lelőhelyét, majd eldönti, melyik szolgáltató ponttól igényeli azt meg. Az olvasó a felületen végigkövetheti az általa kért dokumentum útját, de a legfontosabb státusváltozásokról e-mail üzenetet is kap.

Mind a mai napig folyik az új ODR fejlesztése. Legutóbb ez év március közepén történtek frissítések, amelyek keretében régóta várt és új szolgáltatásokat is aktiváltak. Ilyen például a nem teljesíthető kérések újraindítása más szolgáltató pont felé, a státusvisszavonás, az olvasói felszólító levelek küldése, illetve a bizonylaton szereplő és nem szereplő tétel gombok, amelyek átláthatóbbá teszik a számlázással kapcsolatos ügyintézt.

3. A könyvtárközi kölcsönzés különböző könyvtártípusokban

Tanulmányom e fejezetében bemutatom, hogy a különféle könyvtártípusokban milyen a mindennapok gyakorlata a könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatban. Melyek az erre vonatkozó szabályok, és ezek miatt, hogyan alakultak ki az évek során. Mennyiben könnyíti meg az új ODR a kölcsönzés folyamatát, mennyire népszerű a szolgáltatás egy felsőoktatási és nemzeti könyvtárban, valamint egy megyei és városi könyvtárban.

3.1 A könyvtárközi kölcsönzés és statisztikai adatai a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban

„A DEENK állományából könyvtárközi kölcsönzésre jogosult bármely könyvtár, mely vállalja a könyvtárközi kölcsönzés szabályainak betartását.” [32] Ez a mondat olvasható a könyvtár útmutatójában, amit azoknak a könyvtáraknak készítettek, amelyek igénybe szeretnék venni a könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatást. Az útmutató egyik legfontosabb felhívása, hogy lehetőleg minden kérést az ODR-en keresztül juttassanak el a könyvtárak hozzájuk, mert ott folyamatosan követni lehet a kérés aktuális státuszát.

A könyvtár működési rendjében az ODR-rel kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „A Kultv. 63.§. (2) bekezdése értelmében a DEENK nemzeti gyűjtőkörű nyilvános könyvtár, amely egyben az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer elektronikus szolgáltató központja is. Nemzeti gyűjtőkörű nyilvános könyvtárként feltárja, megőrzi és használatra bocsátja a magyarországi kiadványok gyűjteményét.” [33]

A könyvtárnak hét egysége van – Agrártudományi Könyvtár, Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár (BTEK), Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kari Könyvtár, Kenézy Élettudományi Könyvtár, Műszaki Könyvtár, Társadalomtudományi Könyvtár,

mányi Könyvtár, Zeneművészeti Könyvtár –, és mindegyikben egymástól elkülönülve folyik a könyvtárközi kölcsönzés. Egyedül a BTEK az, amelyik a sajátján kívül a Zeneművészeti Könyvtár kéréseit is intézi. A könyvtárközi forgalom itt, valamint a Kenézy Élettudományi Könyvtárban és a Társadalomtudományi Könyvtárban jelentős, a többiben elenyésző. Dolgozatomban a BTEK szolgáltatásait mutatom be.

A kari könyvtárban jelenleg két kolléga foglalkozik könyvtárközi kölcsönzéssel. Az egyikük feladata az olvasói kérések teljesítése, valamint a digitalizált dokumentumok elküldése a kérő könyvtárak részére, a másiké pedig a könyvtárak kéréseinek teljesítése, a csomagolás, a hosszabbítás és az előjegyzés.

Lehetőség van gyorsított eljárást kérni, ha egy könyvre sürgősen szüksége van a másik könyvtár olvasójának. Egy dokumentumnak három hét a kölcsönzési határideje, ami kétszer meghosszabbítható, ha nem érkezik rá előjegyzés, de bizonyos állományrészek nem hosszabbíthatók. Könyvtárközi kölcsönzéssel nem adható át a speciális gyűjtemények állománya, a kézikönyvtárak állománya, a muzeális értékű kiadványok, egyes tanszékek állománya, valamint az időszaki kiadványok. A nem kölcsönözhető kiadványokról fénymásolat vagy szkennelt másolat készítése kérhető térítési díj ellenében.

Az egyetemi könyvtár a könyvtárközi kölcsönzést az ODR-felületen intézi. Minden nap a délig beérkezett kérésekkel foglalkoznak. A dokumentumot a könyvtár online katalógusában keresik, de ha nem találják, mert 1986 előtti kiadású, akkor a cédula-katalógusban is megnézik. Az állomány ugyanis retrospektíve még nem teljesen feldolgozott, az adatbevitel jelenleg is folyamatosan történik. Délután kéri ki a dokumentumot a raktárból vagy szedik le a szabadpolcra, ahol a gyakrabban használt könyvek és folyóiratok találhatóak. A kölcsönzés a könyvtár nevére a Corvina integrált könyvtári rendszerben a könyvtár profiljára történik. A dokumentumot még délután csomagolják, postára adják. A dokumentum mellé kísérő- és visszaküldési lapot küldenek, amelyen a DEENK címe szerepel, hogy így biztosítsák a dokumentumok megfelelő helyre történő visszaküldését. A kölcsönkapott könyveket állományvédelmi szempontok miatt a könyvtárak csak helyben, az olvasótermekben szolgáltatathatják olvasóik számára.

A könyvtár vállalja a dokumentum küldésének költségeit, a visszaküldés költségeit a kérő könyvtárnak kell állnia. A digitális másolat és a fénymásolat minden esetben költséggel jár, amiről a gazdasági hivatal egy későbbi időpontban küld számlát. A számla kiállításának nincs határideje, ami nem minden esetben jó, ugyanis például a könyvtárunk tavaly kilenc hónappal a teljesítés után kapott számlát, és akkor már nem is emlékeztünk rá (tartottuk nyilván), hogy volt valaha olyan kérésünk.

Minden nap érkeznek kérések az egyetemi könyvtárba digitális másolatra vagy fénymásolatra. A kollégák először a cikk vagy tanulmány forrásdokumentumát keresik ki a katalógusból, majd elindítják a kérést a raktár felé egyedi „könyvtárközi” jelöléssel. A raktáros ebből tudja, hova kell vinnie a kért dokumentumot. A kikeresett részt – ha a feladat kisebb gépen elvégezhető – a raktáros kolléga szkenneli vagy másolja. Ha így nem oldható meg, a dokumentum a digitalizáló műhelybe kerül, ahonnan e-mailben jut el a kért részlet a könyvtárközi kölcsönzést végző kollégához. Ellenőrzés után a cikket vagy tanulmányt feltöltik, majd értesítik a könyvtárat, hogy honnan tudja letölteni a kért dokumentumot.

Hosszabbítás kérése többnyire az ODR-felületen történik, de előfordul, hogy e-mailben vagy telefonon kéri a könyvtárat. A kölcsönzési modulban elvégzik a hosszabbítást, majd az ODR-ben átállítják a státuszt, és beállítják az új lejárat határidőt. Előjegyzés kérése is az ODR-en keresztül történik. Ha a keresett dokumentum ki van kölcsönözve, a kérésindításnál bejelölhető, hogy előjegyzést kérünk a dokumentumra. A könyvtár a kölcsönzési modulban a kérő könyvtár profiljára felveszi az előjegyzést. Amikor az előjegyzett könyv visszaérkezik, az integrált rendszer jelzi, hogy egy könyvtár számára van félretéve. A könyv a kölcsönzésből a könyvtárközibe kerül, ahonnan azonnal tudják postázni.

A könyvtár saját olvasói is kérhetnek könyvtárközi kölcsönzéssel könyvet más könyvtártól. „*A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) tagjaként az olvasók számára könyvtárközi kölcsönzéssel szolgáltatja azokat a könyvtári dokumentumokat, amelyek állományában nem lelhetőek fel.*” [34] A könyvtár beiratkozott olvasói egy viszonylag új szolgáltatás keretein belül tudják igénybe venni a könyvtárközi kölcsönzést. 2014-ben fejlesztették véglegesre az ODR-en való olva-

sói kérésindítást, ami regisztráció után az ország minden könyvtárlátogatója számára használható. 2015 januárjáig az olvasók egy elektronikus felületen, egy űrlap kitöltésével indíthatták meg kéréseiket, január óta az ODR-es kérésindítást használják. A DEENK olvasója a honlapon található segédletek alapján könnyedén elsajátíthatja, hogyan tud regisztrálni, hogyan tudja használni a kérésindítást, mire kell figyelnie, mi történik a kéréssel, milyen a kért dokumentum aktuális státusza. Az olvasóknak szánt útmutató részletesen kitér a könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókra: előjegyzésre, hosszabbításra, fénymásolatra, digitális másolatra, külföldről igényelt dokumentumokra, térítési díjakra. Ha az olvasó nehezen boldogul a felülettel, akkor a könyvtár dolgozói segítenek neki, de akár maguk is szívesen felviszik a kérést az ODR-be, hogy folyamatosan nyomon tudják követni a dokumentum útját. Amint beérkezik a dokumentum – belföldről kért dokumentum esetén, a kérésindítás után egy-két héttel –, e-mailben értesítik az olvasót, hogy átvehető. Ha nem jelentkezik, telefonon is megkeresik. A beérkezett könyv a postaköltség kiegyenlítése után helyben olvasható a könyvtár olvasótermében. Az egyetemi könyvtár az egyetemi oktatóktól és diákoktól nem kér pénzt, de az egyetemmel jogviszonyban nem lévő olvasóitól a visszaküldés postaköltségét, valamint az ajánlott küldemény díját minden esetben beszedi.

Ha egy dokumentumnak nincs belföldi lelőhelye, és az olvasó mindenképpen szeretné megkapni, akkor azt a DEENK az OSZK közvetítésével szerzi be. Ha az olvasónak külföldi cikkmásolatra van szüksége, akkor azt a könyvtár a Subito dokumentumszolgáltatón keresztül rendeli meg. Külföldi cikkmásolatokat csak oktatók és PhD-hallgatók kérhetnek. A megrendelt cikkek ára 6-11 euró, a teljesítés 2-5 napot vesz igénybe. [35] A külföldről kért dokumentumszolgáltatás viszonylag népszerű

az egyetemi könyvtárban, havonta átlagosan 6-7 könyvet, cikkmásolatot, tanulmányt kérnek az olvasók, többnyire az egyetem oktatói.

Az ország második nemzeti könyvtáraként a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár a belföldi könyvtárközi kölcsönzés egyik legnagyobb szolgáltató könyvtára, több mint hatszáz könyvtárral áll kapcsolatban, a könyvtárközi kérések száma pedig folyamatosan nő. 2000–2002 között a duplájára nőtt kérésszám mellett az ODR-es kérések aránya 27-ről 66%-ra emelkedett, míg a hagyományos kérések aránya 56-ról 24%-ra csökkent. Az ODR-be bejelentkezett könyvtárak száma a 2001-es 198-ról 2002-ben 299-re nőtt.

A kéréseket 2000-ig hagyományos cédulás és naplózásos nyilvántartásban kezelték, 2002-től már csak excelben vezették. Akkoriban álltak át a Corvina integrált könyvtári rendszerre, ahol minden partnerkönyvtárat regisztráltak, így elkezdődhetett a gépesített kölcsönzés is. [36]

Az 1. táblázatban látható, hogy az elmúlt években hogyan alakultak a könyvtárközi kérések a DEENK-ben. Azért 2013-as adatokkal dolgoztam, mert a 2014-es adatokat még nem hozta nyilvánosságra a *Könyvtári Intézet*.

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtárban a könyvtárközi kölcsönzések száma évről évre csökken. Megfigyelhető, hogy a 2007-ben bevezetett fizetési kötelezettség visszaesést hozott, ekkortól kellett vállalnia minden könyvtárnak, hogy a dokumentum visszaküldésének költségeit maguk fizetik. 2007-ig napi 30-40 csomagot küldött a könyvtár, ez mára napi 8-10 csomagra csökkent. A folyamatosan emelkedő postai díjak is nehezítik a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatást.

1. táblázat

A DEENK könyvtárközi kölcsönzésének statisztikai adatai

Év	Összes kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
1999	7 290	5 919	1 371
2003	22 062	13 072	23	4 917	18 012	2 163	707	1 180	4 050
2008	14 591	8 776	1 398	2 365	12 539	1 148	465	439	2 052
2013	7 039	3 277	2 682	107	6 066	622	310	41	973

... = nem ismeretes.

Forrás: Könyvtári Intézet.

A DEENK hét egysége szakterületekre van osztva, a könyvtárak állománya az adott szakterület irodalmából áll össze. A BTEK-ben a hallgatók igényeinek megfelelő témájú dokumentumok, valamint szépirodalmi művek, útikönyvek, szórakoztató irodalom és nyelvkönyvek találhatóak. A mintegy négymillió állomány kölöngyűjteményt képez a könyvtáron belül, ami az 1952 után a bölcsészeti és természettudomány témakörében szinte minden hazai megjelenésű dokumentumot tartalmaz. Értelemszerűen ezekből a könyvekből tudnak igényelni a kérő könyvtárak.

A könyvtárközi kölcsönzés népszerű szolgáltatás a könyvtárban. Sok oktató és PhD-hallgató szerzi be így a kutatásához szükséges dokumentumokat. Egyre gyakrabban veszik igénybe a hallgatók is a könyvtár e szolgáltatását, akár szakdolgozathoz, akár évfolyamdolgozathoz. Az ODR-felületen indított kérésekkel a hallgatók könnyen boldogulnak, az idősebb oktatók néha segítségre szorulnak, de leküzdve a nehézségeket, gyakran használják a kérésindítást.

A 2014. évi ODR-kérések könyvtárankénti „minisztériumi” statisztikája (2. táblázat) azt mutatja, hogy – hasonlóan az elmúlt évekhez – az ország egyik legnagyobb szolgáltató hálózata a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár. A hat szolgáltatási pont együttesen közel 5000 kérést teljesített, 1800-zal többet, mint a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont.

A DEENK könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó kollégái mindent megtesznek azért, hogy a szolgáltatás továbbra is gyors és hatékony legyen, az

olvasók pedig minél többen igénybe vegyék. Ennek érdekében próbálják népszerűsíteni a honlapon és különböző hírlevelek kiküldésével. Véleményük szerint egyre több könyvtárnak kellene a kapuit megnyitni a könyvtárközi kölcsönzés előtt, azonban ennek anyagi vonzata elég nagy visszatartó erőt jelenthet egy kevés pénzből gazdálkodó könyvtárnak.

A DEENK fontos szerepet játszik a könyvtárközi kölcsönzésben. A Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár munkatársai elégedettek a könyvtárközi kölcsönzés menetével, az ODR-felületet remek lehetőségnek tekintik, mert nagyban megkönnyíti a munkát. A szolgáltatás gyors, pontos és hatékony, ami annak köszönhető, hogy a munkafolyamatok jól szervezettek, és olyan kollégák foglalkoznak vele, akik magukénak érzik ezt a területet.

4.2 A könyvtárközi kölcsönzés és statisztikai adatai a József Attila Megyei és Városi Könyvtárban

„Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer szolgáltató könyvtáraként más könyvtárak felhasználói számára is hozzáférhetővé tesszük az állományunkban található dokumentumokat könyvtárközi kölcsönzéssel.” [37] Ez a mondat szerepel a tatabányai József Attila Megyei és Városi Könyvtár (JAMK) honlapján, ahol felvilágosítást kaphatnak a könyvtárak és az olvasók a szolgáltatással kapcsolatos legfontosabb tudnivalókról. Könyvtárközi kéréseket ODR-en keresztül, valamint e-mailben és OPAC-on keresztül is fogadnak a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó kollégák.

2. táblázat

„Minisztériumi” statisztika éves bontásban, könyvtáranként, 2014

Szolgáltató könyvtár	Beérkezett kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Küldött kérés	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
DEENK	5 365	3 046	1 538	243	4 827	726	432	168	18	618
PTE	3 227	2 190	820	22	3 032	1 602	627	746	8	1 381
KSH Könyvtár	3 121	2 832	141	15	2 988	257	190	41	0	231
SZTE	2 712	1 923	373	66	2 362	277	154	86	7	247
Somogyi-könyvtár	2 527	1 926	113	42	2 081	84	56	16	2	74

Forrás: ODR.

A könyvtár szervezeti és működési szabályzata szerint „a költségvetési szerv az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről (ODR) szóló jogszabály alapján, az ODR keretében működő szolgáltató megyei könyvtár.” [38]

A megyei könyvtárban az állományfejlesztési és olvasószolgálati osztály két munkatársa végzi minden nap a könyvtárközi kölcsönzést. Egyik dolgozójuk az olvasói kérésekkel, a másik a más könyvtáraktól érkezett kérésekkel foglalkozik.

Kölcsönzés tekintetében a könyvtárakra más szabályok vonatkoznak, mint az olvasókra. Míg az olvasó harminc napra kölcsönözhet egy könyvet, addig könyvtárközi kölcsönzéssel a lejárat határidő három hét. CD, DVD esetében az olvasó hét, a könyvtár három napra kölcsönözhet. A hosszabbítás módja is eltér, az olvasóknak háromszor, a könyvtáraknak egyszer lehetséges, ha a dokumentumra nem érkezik előjegyzés.

Eredetiben igényelt dokumentumoknak nincs kölcsönzési díja. Olvasótermi, kézikönyvtári és helyismereti dokumentumokat valamint folyóiratokat nem kölcsönöznek. Ezek részéről másolat kérhető a díjszabályzatban meghatározott összeg kifizetése ellenében, illetve digitális másolatot húsz oldalig ingyenesen küldenek.

A könyvtárba érkező kérések többféle módon adhatók le. Az ODR-ben kérő könyvtárak a megyei könyvtár felé is ODR-en keresztül indítják meg kéréseiket. Amely könyvtárak nem használják ezt a rendszert, azok e-mailben adhatják le kérésüket. Ezen kívül a megyében működő partnerkönyvtáraknak lehetőségük van a könyvtár OPAC-ján keresztül kérést indítani. A kérő könyvtár a megyei könyvtár online katalógusában a találati listából kikeresi a kívánt dokumentumot, majd kiválasztja a részletes leírási formátumot. A leírásnál található könyvikonra kattintva megindul a kérés folyamata: egy formanyomtatvány ugrik fel, amelyet kitöltés után elküldenek a könyvtárhoz. A formanyomtatványon megjelenő kért dokumentum címe alatt feltüntetik a kérő könyvtár nevét, e-mail címét, az ügyintéző nevét, a postázási címet, az esetleges megjegyzést. A kérések a megyei könyvtár könyvtárközi e-mail címére érkeznek, ahonnan egy Word-fájlba másolják őket, majd nyomtatás után elkezdnek foglalkozni velük. Ha teljesíthető a kérés, kölcsönözhető a dokumentum, akkor azonnal csomagolják. Minden nap a délig beérkezett, valamint az előző nap délután becsomagolt dokumentumok kerülnek a postázóba. A megyében

több olyan könyvtár is van, amelyik nem igényli a postázást, viszik-hozzák a könyveket. A legtöbb könyvtár inkább csak a visszajuttatást próbálja személyesen megoldani, így az olvasójának nem kell fizetnie a szolgáltatásért.

Naponta érkeznek vissza dokumentumok a könyvtárba, melyet a TextLib integrált rendszer segítségével levesznek a kérő könyvtár nevééről. ODR-ben jelölik a visszaérkezést, de a partnerkönyvtárak és az e-mailben kérő könyvtárak nem kapnak visszajelzést arról, hogy a dokumentum visszaérkezett.

A könyvtárba érkező kérések között az eredeti dokumentum mellett előfordulhat digitális másolat és fénymásolat iránti igény is. Ezek többnyire cikkek, tanulmányok másolatai, amelyek 1–50 oldalig is terjedhetnek. Fénymásolatot egyre ritkábban kérnek tőlük, a digitális másolat teljesítése – az eredetiben történő küldéshez hasonlóan – egy munkanap, nehézségek estén maximum három munkanap.

A kölcsönkért dokumentumokra hosszabbítás kérése ODR-en keresztül, telefonon, illetve e-mailben történik. Az ODR-es hosszabbítást a felületen jelölik az új határidő beállításával, de ha nem hosszabbítható, ott azt is jelölni tudják. A telefonon történő kérés esetén telefonban közlik az új határidőt, míg e-mailben hosszabbítás kérése esetén válaszlevélből tudják meg a könyvtárak, hogy mi az új határidő. Az előjegyzés először a TextLib-ben történik, majd a könyvtárközi kölcsönzést végző kollégák e-mailben értesítést küldenek a könyvtárnak, hogy felvették az előjegyzést. Ha a kérés nem teljesíthető, vagy nem találják a dokumentumot, esetleg időközben kikölcsönözték, akkor e-mailben üzenetet küldenek a kérő könyvtárnak a felmerülő problémáról, legtöbbször a könyv egy másik leőhelyét feltüntetve, ahonnan így a kis könyvtárak könnyedén el tudják kérni ODR-en keresztül vagy e-mailben.

A partnerkönyvtáraknak küldött dokumentumok útja ugyanúgy nem követhető, mint a régi ODR használatakor. A könyvtárközi kölcsönzés jelenleg két fórumon működik, ugyanis az ODR kezelése mellett a nem ODR-es kéréseket is meg kell tudni oldani a megyei könyvtárban. Elsősorban ez utóbbiak nyomán követése a könyvtárban használt integrált rendszer mellett egy úgynevezett könyvtárközi naplóban történik, ahol a kérések mellett minden esetben feltüntetik, hogy melyik felületen érkezett, ODR-en, e-mailben vagy OPAC-on keresztül.

A JAMK beiratkozott olvasói is igénybe vehetik a könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatását, így a magyarországi ODR-tagkönyvtárak teljes gyűjteményét használhatják valamilyen formában. Eredeti dokumentum kérése esetén a szolgáltatás díja hatszáz forint, másolat esetén a szolgáltató könyvtár határozza meg a díjat.

A könyvtár ritkán szokott az OSZK állományából – főként régi folyóiratcikkek másolatát – kérni, de a külföldről kért dokumentum esetén a könyvtár az OSZK-n keresztül intézi a könyvtárközi kérést. A könyvtár olvasói nagyon ritkán veszik igénybe ezt a szolgáltatást, 2014-ben mindössze négyen, mert nagyon drágának tartják.

A könyvtár ODR-en keresztül nem fogad olvasói kéréseket. A kérés indításához az olvasónak ki kell töltenie a könyvtárközi kölcsönzési kérelmet, amelyen a dokumentum minél több adatának és az olvasó adatainak kell szerepelnie. Az olvasók 1–3 hét után értesítést kapnak, ha beérkezik a dokumentum, amit a kölcsönzőpultnál vehetnek át. A kölcsönzés tényét és a határidő betartását aláírásukkal igazolják, ugyanis ha nem hozzák vissza határidőre a kért dokumentumot, késedelmi díjat kell fizetniük. [39] Ha egy könyvtár nem küldi vissza határidőre a könyvet, azt nagyon rugalmasan kezelik a kollégák. Az egyszeri hosszabbítás után, ha még szüksége van a kérő könyvtár olvasójának a könyvre, akkor megállapodnak egy végső határidőben, amíg a könyv maradhat, de ha előjegyzés érkezik rá, akkor visszakerik.

A könyvtár egy nagyon fontos könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatos rendezvény megtartását vállalja minden évben, méghozzá az országos ODR-konferenciát, amely hagyományosan a könyvtári hét záró rendezvénye szokott lenni október elején, egy hétfői napon. Minden évben egy téma köré szervezik a konferenciát, amelynek elnevezése tükrözi az elhangzó előadások tartalmát. Ennek a rendezvénynek a segítségével tudjuk, hogy milyen a jelenlegi könyvtárközi kölcsönzés helyzete, lesznek-e változások a szabályozásával kapcsolatban, mik a tapasztalatok az új ODR-rel, milyen új ODR-fejlesztésekkel találkozhatunk a közeljövőben, amelyeket általában be is mutatnak a debreceni kollégák. 2013-ban a konferencia kapcsán a JAMK koordinálásával zajlott le egy online könyvtárhasználói elégedettségmérés az ODR-tagkönyvtárak olvasóinak körében. Abban

az évben a kérdőív kiértékelése adta a rendezvény anyagát. Kiderült, hogy az olvasók általában elégedettek a könyvtárközi kölcsönzéssel, az árakkal valamint a kölcsönzést végző munkatársakkal. Kevésbé vannak megelégedve a rövid határidővel, a szkennelés minőségével, és többen úgy gondolják, hogy tovább kellene népszerűsíteni a szolgáltatást.[40]

A JAMK könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó statisztikája az ODR-ben található adatokból és a saját TextLib integrált könyvtári rendszerükben lévő statisztikából tevődik össze. A TextLib-ben végzett kölcsönzésekről a rendszer statisztikát készít, melyet egy Excel-táblában a másolatkéresekről vezetett statisztika egészít ki. Ezekből pontosan végigkövethető, hogy 1998 óta a kölcsönzött dokumentumok száma folyamatosan növekszik, míg az olvasói kérések az elmúlt években csökkenést mutatnak.

A növekedés annak ellenére látványos, hogy a megyei könyvtár állományából egyetlen rekord sincs feltöltve a MOKKA–ODR katalógusba. Azért nincsen, mert a TextLib Hunmarc-rekordjainak feltöltésénél problémák adódtak. Ezt folyamatosan próbálják elhárítani, és ha ez sikerül, akkor a könyvtár állománya még idén felkerülhet a közös katalógusba. Ez jelentős kérészám-növekedést jelenthet majd a későbbiekben, ugyanis az ODR-ben keresést indító könyvtárak leginkább csak azoktól a könyvtáraktól kérnek dokumentumot, amelyek a rekord találati listájánál megjelennek. A kérészám-növekedés a gyors és pontos szolgáltatásnak köszönhető, ami a kollégák elkötelezett és lelkiismeretes munkájának eredménye.

A 3. táblázatban nyomon követhetjük a könyvtár statisztikáját 1998 és 2013 között, amiből megállapítható, hogy mely kérések milyen számban nőttek, illetve csökkentek az évek során.

A MOKKA–ODR-be feltöltött rekordok jelentős változást hozhatnak majd a könyvtár életében. A teljes állomány feltöltése után valószínűsíthető, hogy a kérések zömét már nem a megyéből OPAC-on keresztül érkezők fogják alkotni, hanem az országban lévő egyéb könyvtárak is gyakran igénybe veszik a könyvtár szolgáltatását. Ez azért is jelentős előrelépés lehetne, mert akkor nagyobb ODR-támogatást kaphatnának, amit postaköltségre, új dokumentumok vásárlására költhetnek.

3. táblázat

A JAMK könyvtárközi kölcsönzésének statisztikai adatai

Év	Összes kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
1999	474	348	126
2003	1 231	733	1	72	806	360	12	53	425
2008	2 385	1 909	9	20	1 938	389	10	48	447
2013	2 855	2 545	69	10	2 624	135	16	80	231

... = nem ismeretes.

Forrás: Könyvtári Intézet.

Az olvasói kérések 2011 óta folyamatosan csökkennek. A 2010-ben még 497 olvasói kérésindítás 2011-ben 316-ra, 2012-ben 245-re, míg 2013-ban 231-re csökkent. [41] Ennek az oka a 2011 tavaszán bevezetett díjfizetéssel függ össze, amikor a könyvtárközi kölcsönzés az olvasók számára térítéses szolgáltatássá vált. A 2013-as használói elégedettségmérés is rávilágít erre a problémára. Általánosságban elmondható, hogy jóval többen vették igénybe a könyvtárközi kölcsönzést, mielőtt fizetőssé vált. [42]

Az elektronikusan szolgáltatott dokumentumok száma is jelentősen megnövekedett az elmúlt évek során. 2010-ben még 17 kérés érkezett digitális másolatra, 2013-ban ez már 69 volt. Ezzel együtt a fénymásolatok küldése évről évre csökken, 2013-ban már csak tízet kértek ebben a formátumban. [43]

A könyvtárközi kölcsönzés keretein belül szépirodalmat, gyermekirodalmat és szakirodalmat egyaránt kérnek. A szép- és gyerekirodalmat inkább a megyében, a *Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer* könyvtárainak küldenek. De még mindig jellemző, hogy a könyvtárak inkább szakirodalmat igényelnek a megyei könyvtártól. Saját olvasóik a 2013-as olvasói elégedettségmérés szerint főként szakirodalmat és -cikkeket kérnek, főleg amióta fizetniük kell a szolgáltatásért. [44]

A könyvtár 2015-ben is megpróbálja a szolgáltatást gyorsan és pontosan végezni. A rendelkezésre álló adatok szerint az év első három hónapjában a kérések száma megközelítette az ezret, 997 volt.

4. A könyvtárközi kölcsönzés és statisztikai adatai a KSH Könyvtárban

A fejezetben bemutatom a munkahelyemet, a KSH Könyvtárat és a könyvtárközi kölcsönzés ott zajló folyamatait. Büszkén mondhatom, hogy szolgáltatásunk évről évre folyamatosan fejlődik, 2014-ben szolgáltatási pontként országos viszonylatban első helyen, könyvtárak között pedig harmadik helyen végeztünk.

4.1 A KSH Könyvtár bemutatása

A KSH könyvtára 1867-ben jött létre. Eleinte kizárólag hivatalos statisztikai kiadványokat, szakirodalmat gyűjtött, de 1897-től kötelespéldányra is jogosulttá vált. Ettől kezdve ez a forrás jelentette a gyarapodás mintegy felét. 1898-ban a könyvtár a mai napig működő jelenlegi helyére költözött. [45] A könyvtár 1956-tól vált a hivatal alá tartozó önálló költségvetésű és szervezetiileg is önálló intézménnyé (2. ábra) [46].

Az 1970-es években a könyvtár állományának folyamatos gyarapodása miatt a raktárakban jelentős helyhiány alakult ki, ezért megkezdődött a dokumentumok átköltöztetése a törökbálinti depó hatalmas raktárépületébe. [47] A könyvtár külső raktára mind a mai napig üzemel, az olvasók igényeit egyebek mellett a naponta a központba érkező szállítmánnyal elégítjük ki.

A KSH Könyvtárat az 1997. évi CXL. törvény országos szakkönyvtárrá nyilvánította, majd a 60/1998. (III. 27.) Kormányrendelet újra kötelespéldány-jogosultsággal látta el (3. ábra). [48]

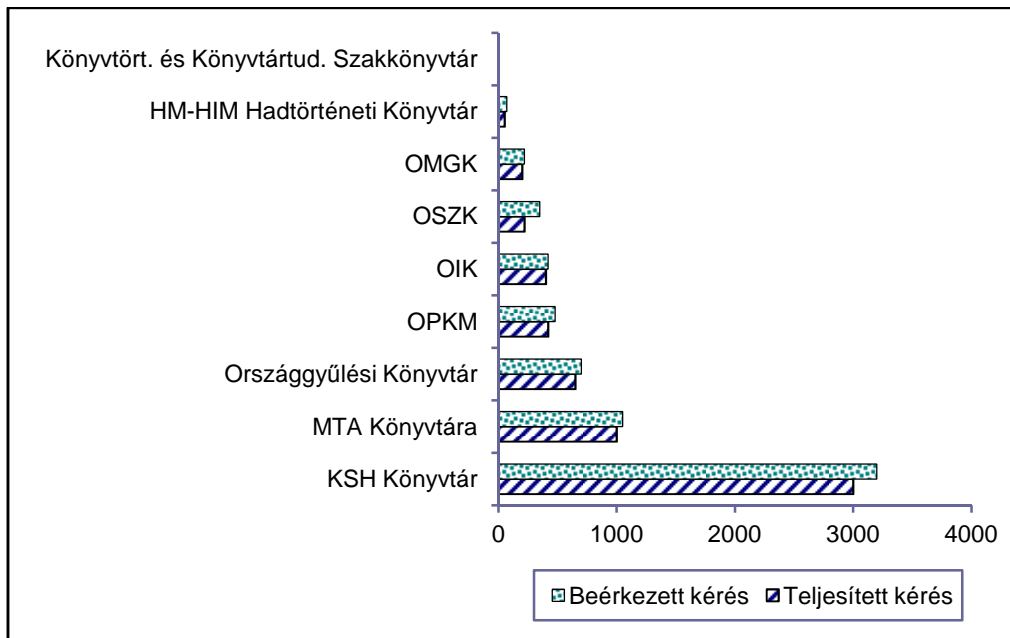

2. ábra A KSH Könyvtár épülete

A 2000-es évek elején az addig használt könyvtári rendszerről (TEXTAR) a könyvtár folyamatosan átállt az IQSoft forgalmazásában lévő OLIB 7.1 integrált rendszerre. 2004-től indult meg a rekatalógizálás, azaz a cédulakatalógus feldolgozása a számítógépes adatbázisba. [49]

Az 1897 óta nyilvános könyvtárból a 21. század első évtizedéig csak a KSH munkatársai kölcsö-

nözhetnek. A könyvtár 2012-ben nyitotta meg a kölcsönzés lehetőségét minden magyar állampolgár előtt. A statisztikai adatokból jól látható, hogy jelentősen megnövekedett a regisztrált olvasók (2008-ban 4212, míg 2012-ben 6082), valamint a kölcsönzött dokumentumok (2008-ban 16 038, míg 2012-ben 40 861) száma. [50]

3. ábra Az ODR-tag országos szakkönyvtárak könyvtárközi beérkezett és teljesített kérései, 2014 (darab)

A kilencszázezer dokumentumot őrző könyvtár a magyar statisztikai és demográfiai szakirodalmat teljes körűen, a külföldit (száz ország és a nagyobb nemzetközi szervezetek kiadványait) válogatva gyűjti. Gyűjtőkörébe tartoznak továbbá a fontosabb kézikönyvek és lexikonok, a közgazdasági, szociológiai és jogi tárgyú, a gazdasági és statisztikai vonatkozású, valamint a szépirodalmi munkák. Jelentős gyűjteményt őriz magyar és külföldi napi- és hetilapokból, folyóiratokból és más időszaki kiadványokból, nagy magyar statisztikusok és a hivatal elnökeinek kéziratából, térképekből, miniatűr és muzeális értékű művekből. [51]

4.2 A könyvtárközi kölcsönzés és statisztikai adatai a KSH Könyvtárban

A KSH Könyvtár a kezdetektől fogva tagja az ODR-nek. Ebből adódóan mindent megteszünk azért, hogy rendkívül gazdag dokumentumállományunkat hozzáférhetővé tegyük más könyvtárak olvasói számára is. Sokféle és nagyszámú dokumentum áll a könyvtárak rendelkezésére, amely köszönhető egyrészt a kötelespéldány-jogosultságunknak, másrészt annak, hogy Európa egyik legnagyobb gyűjteménnyel rendelkező statisztikai könyvtára vagyunk. A MOKKA-ban még nem szerepel minden címrekordunk, de feltöltése folyamatos, így a jövőben a teljes állomány megtalálható lesz a közös katalógusban.

A szervezeti és működési szabályzat pontosan meghatározza, hogy milyen feladatköröket kell ellátnunk a könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatban. Tevékenységünk az „*ODR keretében szolgáltató könyvtárként*”:

- a könyvtárhasználók számára a könyvtári dokumentumok hozzáférhetőségének biztosítása az országos lelőhely-nyilvántartás segítségével,
- a gyűjteményében lévő dokumentumok bejelentése az országos lelőhely-nyilvántartásba a szolgáltatásukra vonatkozó előírásokkal együtt,
- gondoskodás a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű eszközökkel történő működtetéséről, folyamatosságáról és minőségének biztosításáról, továbbá a szolgáltatás adatainak előírt nyilvántartásáról.” [52]

A könyvtárközi kölcsönzés az elmúlt évtizedekben minőségileg és mennyiségileg is látványos átalakuláson ment keresztül. A technikai fejlődés teljesen megváltoztatta a dokumentumokhoz való hozzáférhetőséget és a könyvtárközi kölcsönzés folyamatát. [53]

Könyvtárunkban minden nap egy fő olvasószolgálatos munkatárs foglalkozik a könyvtárközi kölcsönzéssel. Nagyrészt a más könyvtáraktól érkező kéréseket teljesítjük, de előfordul, hogy saját olvasóinknak kérünk dokumentumot más könyvtáraktól.

A könyvtárakra ugyanolyan kölcsönzési szabályok vonatkoznak, mint olvasóinkra, a dokumentumot 30 napra kapják meg, előjegyezhetnek, hosszabbíthatnak. Nem kölcsönözhető a folyóiratok, az egy példányban meglévő statisztikai művek, a minikönyvek, a kéziratok, a nem idegenforgalmi térképek és a muzeális értékű dokumentumok. Alapvetően nem kölcsönözhető a szakolvasókban elhelyezett dokumentumok és az 1945 előtti egy példányban meglévő dokumentumok, de könyvtárközi kölcsönzéssel egyedi elbírálás alapján előfordul, hogy egyes darabokkal kivételt teszünk. A nem kölcsönözhető dokumentumok részéről fénymásolatot vagy elektronikus másolatot kérhetnek a könyvtárak, melyeket tíz A/4-es oldalig ingyenesen biztosítunk, a többit a díjtételekben meghatározottak szerint számlázzuk ki.

Könyvtárunkban a könyvtárközi kölcsönzés az ODR-en keresztül történik. A szolgáltatás folyamatosága miatt a portál állandóan elérhető, így a beérkező kéréssel rögtön el lehet kezdeni foglalkozni. A kérést a dokumentum címe alapján beazonosítjuk az OLIB integrált könyvtári rendszerben, majd a lelőhely azonosítása után megteesszük a megfelelő lépéseket. A törökbálinti raktárunkban lévő könyvet online, az OPAC-on keresztül igényeljük, a központi raktárban lévő kérést könyvtárközi kéréslapon kérjük. Ha a kért dokumentum a Bibó-teremben található, akkor a kéréslappal átme gyünk, és a keresett dokumentumot leemeljük a szabadpolcra. A központi raktárban és a szabadpolcon lévő könyveket még aznap kikölcsönözzük és kísérlappal becsomagoljuk. A csomagolás mellett az ODR-ben átállítjuk a státust elküldöttre, valamint a lejárat határidőt is feltüntetjük. A csomagok a másnapi postával indulnak útnak. A törökbálinti raktárból másnap dél körül érkező dokumentumokkal az érkezést követően ugyanígy járunk el, majd a másnapi postával útnak indítjuk. A budapesti könyvtárakból érkező kéréseket nem postázzuk, hanem a könyvtár munkatársa vagy maga az olvasó jöhet el a kért dokumentumért, a kölcsönzésben átveszi, és aláírásával igazolja, hogy elvitte.

Naponta igen sok kérést kell teljesítenünk, függetlenül attól, hogy a könyvtárközi kölcsönzésnek

milyen díjszabási tételei vannak az egyes könyvtárakban. A KSH Könyvtár nem kér postaköltséget sem a szolgáltatott dokumentumokért a kérő könyvtárártól, sem a kért könyvekért az olvasóktól. Fenntartónk, a KSH vállalja ezeket a költségeket, a csomagokat is a hivatal postázóján keresztül adjuk fel.

Az elküldött dokumentumok vidékről postán érkeznek vissza. Minden reggel kapunk csomagokat, amelyeket kibontás után visszaveszünk az OLIB integrált könyvtári rendszerben, majd az ODR-felületen is beállítjuk a státust, miszerint visszaérkezett a dokumentum. A budapesti könyvtárak által kért dokumentumokat személyesen adják le a kölcsönzésben, ahol a kollégák az OLIB-ban visszaveszik, majd a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó kollégához juttatják, hogy az ODR-ben is jelezzük a dokumentum visszaérkezését.

Hetente érkezik kérés digitális másolattal kapcsolatosan. Ezek többnyire egy-egy cikkre vagy tanulmányra, esetleg egy folyóirat egy részére irányulnak. Az ODR-ben az igénylés leadásakor lehet beállítani, hogy milyen formátumban szeretné a könyvtár a dokumentumot: eredeti, fénymásolat vagy digitális másolat. A tanulmányok, cikkek kérésekor külön kitöltendő mezők segítenek abban, hogy melyik a keresett rész, illetve hol, mely oldalakon található pontosan. A kérés forrásdokumentumát az előbb ismertetett módon megigényeljük, a kért részletet digitalizáljuk, majd elektronikus formában, e-mailben küldjük el a kérő könyvtár részére. Az e-mail címet a kérés adatlapjáról a könyvtárra vonatkozó címadatok közül másoljuk ki, majd a küldést követően beállítjuk a státusváltozást elküldöttre. Egyre ritkábban fordul elő, hogy olyan kérést kapunk, amelyben a kérő könyvtár fénymásolatot igényel. Az eljárás azonos a digitális másolat kérése esetén leírtakkal, csak a fénymásolatot postán juttatjuk el a könyvtárhoz.

ODR-en keresztül kérhetnek a könyvtárak hosszabbítást a kölcsönzésben lévő dokumentumokra. A hosszabbítás tényét dokumentáljuk az ODR-ben az új határidő beállításával. Előjegyzést is tudunk felvenni dokumentumokra, ha ezt a kérő könyvtár igényli.

A mai napig előfordul, hogy nem az ODR-felületen érkezik hozzánk igénylés, hanem e-mailben vagy telefonon. Ezeknél a kéréseknél is fontos, hogy dokumentálva legyenek, ezért iktatókönyvben vezetjük a kéréseket, és utólag felvisszük az ODR-be, ha regisztrált a könyvtár. Ezek a könyvtárak a legtöbb esetben nem használják az ODR-t, mert

nem akarják, vagy nem tudják. A nem regisztrált könyvtárakat folyamatosan próbáljuk bevonni az ODR-szolgáltatások rendszerébe, de sok esetben nem járunk sikerrel.

Saját olvasóink is igényelhetik a könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatásait. Ha könyvtárunkban nem található meg egy dokumentum, felajánljuk, hogy elkérjük más könyvtárból. Az olvasói kérésindításnak kétféle módja van. Az egyik, amikor az olvasó kitölt egy „Könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtár olvasói részére” kéréslapot, ahol feltünteteti a kívánt dokumentum szerzőjét, címét, a kiadót és a kiadás évét. Ennek alapján a kért dokumentumot megkeressük a MOKKA–ODR adatbázisban. Ha megtaláljuk, megnézzük, mely könyvtárak tudják szolgáltatni. Ezek után ellenőrizzük az adott könyvtár katalógusában, hogy hozzáférhető-e, és ha igen, elindítjuk a kérést.

Elsősorban arra próbálunk törekedni, hogy budapesti könyvtártól kérjünk, mert olyankor nem kell postaköltséget fizetni, ugyanis a fővárosban lévő könyvtárakhoz egy-egy kolléga megy el a dokumentumért. Ha budapesti könyvtárban nem található a kért dokumentum, akkor vidéki könyvtárakhoz fordulunk a kéréssel, ahonnan néhány nap múlva postán érkezik meg a dokumentum.

Könyvtárunkban is tudják használni az olvasók az ODR-felületen való kérésindítást. A szolgáltató hely kéréseinél státus szerinti bontásban jelenik meg az *Új olvasói kérés*. Az olvasó által indított kérést azonosítjuk, és lelőhelyet keresünk a kívánt dokumentumhoz, majd mint az előzőekben, elindítjuk a kérést. Az érkezést és adminisztrálást követően az olvasót telefonon értesítjük a beérkezett könyvről, amit a kölcsönzésben tud átvenni, és oda tud visszahozni.

Ha a szolgáltató könyvtár úgy határoz, hogy a dokumentumot csak helyben vehetik igénybe, akkor azt az olvasó a könyvtárunk olvasótermében tudja használni.

Könyvtárunk és olvasóink is szoktak digitális másolatot kérni cikkekről, tanulmányokról, esetleg dokumentumaink hiányzó oldalainak pótlásához, amit feltüntetünk a kérés indításakor. A digitális másolat a könyvtárközi kölcsönzés e-mail címére érkezik, ahonnan vagy továbbítjuk, vagy a szolgáltató kérésének megfelelően kinyomtatva juttatjuk el az olvasóhoz. Fénymásolatot nem szoktunk kérni. A digitális másolat költségeit mindig a szolgáltató könyvtár határozza meg, amit az olvasónak kell kifizetnie a dokumentum kézhezvételét köve-

tően. A postán érkező számlát ebből a pénzből elégíti ki a gazdasági osztályunk.

Amikor egy dokumentum csak a nemzeti könyvtár állományában található meg, akkor igénybe vesszük a szolgáltatásukat, illetve ha egy dokumentum nem lelhető fel Magyarországon, akkor annak beszerzését az OSZK-n keresztül intézzük, mert mi közvetlenül nem indítunk kérést külföldre. Igen ritkák ezek a kérések, külföldről évente mindössze egy-egy dokumentumot kérnek olvasóink, az OSZK állományából is csak körülbelül félévente kettőt. Mindemellett könyvtárunk segíti a külföldi könyvtárak olvasóit, ugyanis sok esetben az állományunkból kérnek kölcsön könyveket ODR-en keresztül az OSZK munkatársai, hogy azt külföldi partnerük részére eljuttassák.

Könyvtárunk könyvtárközi kölcsönzésszolgáltatási növekedése nagy valószínűség szerint annak köszönhető, hogy az eleve nagy állományunk évről évre folyamatosan gyarapszik, részben a kötelesempéldány-jogosultságunk révén.

A 60/1998. (III. 27.) Kormányrendelet a sajtótermékek kötelesempéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról kimondja, hogy az OSZK-nak a kapott hat kötelesempéldányt milyen módon kell szétosztania. Eszerint három példányt és az Országgyűlési Könyvtárnak küldött egy példányt „teljesítése után megmaradó példányokat a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kötelesempéldány jogosultságának figyelembevételét követően a tudományos és szakkönyvtári ellátást végző országos szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak között oszt el.” [54] Az Országgyűlési Könyvtár és a KSH Könyvtár figyelembe veszi a gyűjtőkörét, valamint a gyűjtött témakörök folyamatosságát, ezért nem tart igényt a teljes kötelesempéldány-sorra. A gyűjteményünkbe olyan témákat válogatunk be, melyek a meglévő olvasói igények kielégítése érdekében szükségesek, például művészetek, film, sport, társadalomtudományok, természettudományok, politika, oktatás, szépirodalom, gyermekirodalom. Lemondunk az orvostudományi, állat- és növénytan, vegyipari, biológiai, könnyűipari és az ezekhez hasonló témakörű dokumentumokról.

A hat kötelesempéldányból három kerül a nemzeti gyűjtőkörű könyvtárakba, a másik három példány az, amelyikből az Országgyűlési Könyvtár és a KSH Könyvtár válogat. A fennmaradó egy példányon további 21 könyvtár osztozik, amelyből kiemelkedően sok példány jut a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárába,

valamint a Pécsi Tudományegyetem Könyvtárába. Az Országgyűlési Könyvtár és a KSH Könyvtár által lemondott témakörök és példányok a további könyvtárakba kerülnek gyűjtőkörüknek megfelelően.

Így például a könyvtárban témában megjelenő dokumentumokból az Országgyűlési Könyvtár, a KSH Könyvtár és a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára kap egy-egy példányt. Ha a KSH Könyvtár lemond a példányáról, akkor az az OSZK Könyvtári Intézetbe kerül, ha az Országgyűlési Könyvtár is lemond a példányáról, akkor azt a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kapja meg. [55]

A Gyűjteményszervezési Főosztály munkatársa minden héten átnézi az OSZK Kötelesempéldány Szolgáltatánál a válogatósort, megjelöli, melyek az igényelt dokumentumok. Ezek könyvek, folyóiratok, egyéb időszaki kiadványok, térképek, elektronikus dokumentumok lehetnek, amelyeket heti rendszerességgel szállítunk könyvtárunkba, ahol rövid időn belül állományba kerülnek, így mind az olvasóinknak, mind pedig könyvtárközi kölcsönzéssel más könyvtárak olvasóinak is folyamatosan tudjuk szolgáltatni.

A 60/1998. (III. 27.) Korm. rendeletet az elmúlt évek során sokszor bírálták, legfőképp a két nagy egyetemi könyvtár, a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, valamint a Pécsi Tudományegyetem Könyvtára nincs megelégedve a jelenlegi elosztással. Nagyon szeretnék elvenni a KSH Könyvtártól a kötelesempéldány-jogosultságot, mondván, hogy nekik nagyobb szükségük van rá. Eddig mindig sikerült ennek az ellenkezőjét bizonyítanunk. Tudomásom szerint a közeljövőben újra tárgyalni fogják a kötelesempéldányok elosztásának ügyét. A jogosultságot továbbra is szeretnénk megtartani, hiszen olvasóink igénylik a válogatott témakörök irodalmát, és egyben ez könyvtárközi kölcsönzésünk alapja. Az évről évre növekvő dokumentumállományunk hozzájárul ahhoz, hogy a kérések száma folyamatosan növekszik, és abból mind többet és többet teljesíteni is tudunk.

Az évi könyvtárközi kérések száma 1998 és 2014 között 222-ről 3121-re nőtt. Felmerül a kérdés, hogy mi magyarázza a folyamatos növekedést, ugyanis ez a szám évről évre nagyobb. Az első ugrás a 2003-ban az OLIB integrált rendszerre való áttérés után figyelhető meg, amikortól más könyvtárak is elkezdtek használni online katalógusukat.

A következő nagy ugrás 2010-ben következett be, amikor megindult a tömeges retrospektív konverzió és rekordjaink online feltöltése az országos közös katalógusba. [56] Nyilvánvaló, hogy a könyvtáraknak sokkal egyszerűbb volt a közös katalógusban keresniük és találatot kapniuk a könyvtárunkra, mint a saját online katalógusunkban keresni.

Ugyanígy nagy ugrást hozott a 2012-től induló új ODR, ami jelentősen megkönnyítette a könyvtárosok mindennapjait, felgyorsította a munkát, megbízhatóvá és hatékonyá tette a szolgáltatást. Az új ODR bevezetését követően a könyvtárközi kölcsönzés munkafolyamata sok dologban megváltozott. Az azt megelőzően papíron vagy e-mailben küldött kérések döntő hányada ma már ODR-felületen érkezik.

A 4. táblázatban nyomon követhető, hogy az 1998-as ODR-indulás és az azóta eltelt időszakban hogyan alakultak, milyen arányban növekedtek a könyvtárközi kölcsönzéssel kapcsolatos igények könyvtárunkban.

4. táblázat

A KSH Könyvtár könyvtárközi kölcsönzésének statisztikai adatai

Év	Összes kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
1999	272	262	10
2003	357	276	0	34	310	42	0	5	47
2008	870	668	9	69	746	107	0	17	124
2013	2 647	2 356	92	8	2 456	186	5	0	191

... = nem ismeretes.

Forrás: Könyvtári Intézet.

5. táblázat

„Minisztériumi” statisztika éves bontásban, szolgáltatási pontonként, 2014

Szolgáltató könyvtár	Beérkezett kérés	Adott eredeti	Adott elektronikus	Adott másolat	Adott összesen	Küldött kérés	Kapott eredeti	Kapott elektronikus	Kapott másolat	Kapott összesen
KSH Könyvtár	3121	2832	141	15	2988	257	190	41	0	231
SZTE	2669	1894	370	65	2329	264	143	85	7	235
Somogyi-könyvtár	2527	1926	113	42	2081	84	56	16	2	74
DEENK BTEK	2503	1881	246	36	2163	275	182	43	13	238
Méliusz-könyvtár	2393	2127	80	1	2208	216	128	55	8	191

Forrás: ODR.

Az elektronikus dokumentumok szolgáltatásáról 2007 óta gyűjtjük a statisztikai adatokat. Összehasonlításképpen: az elektronikusan teljesített kérések száma az akkori 8-ról a tavaly regisztrált 141-re nőtt, ezzel párhuzamosan a fénymásolt küldemények száma az akkori 64-ről 2014-ig 15-re csökkent. Saját kéréseinknél is fontosnak tartjuk, hogy minél kevesebb papírt használjunk, ezért tavaly már egyetlen fénymásolatot sem kértünk.

A fénymásolt kérések számának csökkenésében a szabadon vagy a könyvtáron keresztül hozzáférhető adatbázisok elterjedése is szerepet játszik. A könyvtárközi kölcsönzések növekvő száma is jelzi, hogy a technikai fejlesztéseknek köszönhetően a kollégák és a felhasználók egyaránt egyre szélesebb körben fedezik fel könyvtárunk gazdag és változatos gyűjteményét.

Minden hónapban készítünk statisztikát a könyvtárközi kölcsönzés szolgáltatásairól. Szerencsére most már az ODR-felületen is elérhető a folyamatosan frissülő „Minisztériumi” statisztika, ami nagyban megkönnyíti munkánkat. Eszerint a 2014-es statisztika a következőképpen alakult (5. táblázat).

A statisztikából is látható, hogy könyvtárunk a kérések több mint 95%-át teljesítette az elmúlt évben. Minden esetben megpróbáltunk gyorsan és hatékonyan szolgáltatni, de néha előfordul, hogy nem találjuk a raktárban a könyvet, vagy a keresett dokumentum nem található meg az állományunkban. Sajnálatos, amikor egy könyvtár elindítja a kérését felénk, és mielőtt elfogadhatnánk, már le is mondja. Megnehezíti a szolgáltatást, ha a kérő könyvtár nem ellenőrzi online katalógusunkban a keresett dokumentum státusát és kategóriáját, így ha esetleg csak előjegyzést tudunk biztosítani, akkor inkább lemondja a kérést. Szeretnénk a teljesített kérések arányát még magasabbra vinni, de ez nem csak rajtunk múlik. A statisztika abból a szempontból is fontos minden könyvtár számára, mert az ODR-támogatás mértékét az határozza meg, hogy mennyi kérést tudott a könyvtár teljesíteni. Mi az ODR-támogatást többek között olyan dokumentumok beszerzésére fordítjuk, amit sokszor kérnek könyvtárközi kölcsönzéssel. Ezek többnyire szakirodalmi művek, de előfordul, hogy sikerkönyveket vásárolunk a sok előjegyzés miatt.

Könyvtárunkból könyvtárközi kölcsönzéssel leg több esetben szakirodalmi témájú könyveket kérnek, főként jogi és társadalomtudományi köteteket. Viszont kevésbé kérnek statisztikai és demográfiai szakirodalmat, ami azért meglepő, mert fő gyűjtőkörünk ez a témakör. Igen népszerűek a szépirodalmi könyveink, a krimitől kezdve a romantikus irodalom és a gyermekirodalmon át útikönyveket is küldünk napi rendszerességgel.

A 2015-ös évben megpróbáljuk a tavalyi statisztikát felülmúlni. Március utolsó napjaiban már az 1200. kérést regisztrálta az ODR, ami jelentősen

meghaladja a tavalyi év azonos időszakában számolt kérésszámot. Az elmúlt évekhez képest a következő adatokat láthatjuk a 6. táblázatban.

Szeretnénk, ha a KSH Könyvtár a jövőben is a legkeresettebb könyvtárközi szolgáltatók közé tartozna. Bár ODR-tagként mindig törekedtünk arra, hogy a más könyvtárakból érkező kéréseket teljesítsük, mára ezt ugyanolyan fontosnak tartjuk, mint beiratkozott olvasóink kiszolgálását. Állományunk nagysága, valamint kötelesempéldány-jogosultságunk lehetővé teszi, hogy az ország minden állampolgárának szolgáltassunk, és ezáltal mindenki számára lehetővé tegyük, hogy hozzájusson az őt érdeklő információhoz, dokumentumhoz. Ezzel is szeretnénk megmutatni, hogy a KSH Könyvtárban méltó helye van a válogatott kötelesempéldány-sornak.

5. Összegzés

Napjainkban sokan kongatják a vészharangot a papíralapú olvasnivalók felett, ezzel mintegy kétségbe vonva a könyvtárak létjogosultságát. Nem akarok azzal a közhellyel élni, hogy egy új könyv kézbevétele, annak vagy egy régi fóliánsnak az illata milyen csodálatos élményt jelent azok számára, akik környezetükben hozzászoktak az irodalom e megjelenési formáinak megbecsüléséhez, de el kell ismernem, hogy manapság boldogboldogtalan hozzáférhet mindenféle adathoz az interneten is, sőt az olvasási igényt is megpróbálják kielégíteni a szabadon hozzáférhető irodalmi oldalakon. Magam a két ellentétes álláspont közeledését véltem felfedezni annak az anyagnak a feldolgozásában, amelyet a dolgozatom témájaként választottam.

6. táblázat

A KSH Könyvtár könyvtárközi kölcsönzésinek alakulása, 1. negyedév

Hónap	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Január	57	155	278	293	295	382
Február	135	150	218	251	325	384
Március	147	178	249	274	353	434
Összesen	339	483	745	818	973	1200

Forrás: ODR, KSH Könyvtár – belső statisztika.

Kétségtelen tény, hogy az interneten fellelhető adatbázisok rengeteg dokumentumot tartalmaznak, de az is egyértelmű, hogy minden, az elmúlt évszázadok során felhalmozott ismerettel mégsem rendelkezhetnek. Ezeket azok a könyvek, folyóiratok, szakcikkék tartalmazzák, amelyek napjainkban már csak a könyvtárakban lelhetők fel, és bármelyikük megsemmisülése, elvesztése vagy megrongálódása pótolhatatlan veszteséget jelent az emberiség számára. Természetesen nem mind képviselnek muzeális értéket, de pont ezért vált lehetségessé a hozzáférhetőségük részben a könyvtári, részben a könyvtárközi kölcsönzés által. A könyvtári kölcsönzés az emberek számára ismert tevékenység, a létezéséről vagy a felmenőiktől szerzett információk alapján az utódok vagy a nem túl gyakran a médiában előforduló híradások alapján bárki tudomást szerezhet. Nem így a könyvtárközi kölcsönzésről, amely még napjainkban sem kap megfelelő nyilvánosságot. Elég, ha csak arra utalok, hogy e szolgáltatás meglétéről még a könyvtári olvasók is csak az általunk adott felvilágosítást követően értesülnek, mert sem a média, sem egyéb források (pl. tananyag, szájhangomány) nem adnak erről megfelelő tájékoztatást.

Éppen ezért vélem azt, hogy egyrészt foglalkozni kell a kérdéssel, másrészt ez az egyik legjobb eszköz arra, hogy a papíralapúak tábora közeledhessen az elektronikus ismeretszerzés híveinek táborához és fordítva. Óriási lehetőségeket rejt magában a könyvtárközi kölcsönzés. Azok a dokumentumok, amelyek valóban csak valamelyik könyvtárban lelhetők fel (vagyis az interneten nem), hozzáférhetők mindenki számára, de természetesen csak a könyvtárakon keresztül, ami aláhúzza a könyvtárak létjogosultságát napjainkban.

Dolgozatomból kitűnik, hogy mennyire egyszerűvé vált az ismeretekhez való hozzáférés mindazok számára, akik könyvtári olvasói státussal élve lényegesen kedvezőbb anyagi feltételekkel elégítik ki tudásszomjukat, olvasási igényeiket. Ez azért is rendkívül fontos, mert napjainkban egy papíralapú termék előállításának költsége már olyan magas, hogy egyre kevesebb érdeklődő képes megfizetni. Ehhez képest elenyészőnek mondható az az összeg, amelyet egy könyvtárba beiratkozott olvasónak fizetnie kell, akár a tagdíjról, akár a könyvtárközi kölcsönzéshez kapcsolódó költségekről beszélünk.

Az Alaptörvény szerint „*Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű*

tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát”. [57] Más szavakkal: minden ember egyformán jogosult a legmagasabb szintű ismeretek megszerzésére, ami számomra azt is jelenti, hogy nekünk, a könyvtárosságot hivatásunknak tekintőknek alkotmányos kötelezettségünk mindent megtenni ezen emberi jogok biztosítására.

Az Alaptörvény azt is rögzíti, hogy minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez, és Magyarország ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével biztosítja. Ennek megnyilvánulása az a Magyarországon működő könyvtári rendszer, amely az előzőekben kifejtettek szerint részben az ismeretekhez való hozzáférést szolgálja, részben lehetővé teszi, hogy mindez a lehető leggazdaságosabb formában működjön. A rendkívül fontos alapjog biztosításának részterülete a könyvtárközi kölcsönzés intézménye, amelynek révén valóban megvalósulhat az a nemes célkitűzés, amely szerint minden könyvtárlátogató ember számára hozzáférhetőnek kell lennie minden, bármelyik könyvtárban elérhető dokumentumnak.

Megjegyzés

* Köszönöm Kőváriné Galambos Zsuzsának és Nagy Juditnak, a DEENK BTEK, valamint Pap Zsuzsannának, a JAMK munkatársának, hogy adataikkal, gyors és precíz válaszaikkal segítették munkámat. Köszönöm továbbá Fülöp Ágnes és Rózsa Dávid támogatását.

Irodalom

- [1] HESSEL, Alfred: A könyvtárak története. Budapest, OSZK, 1959. 216 p.
- [2] DÁVID Boglárka: Könyvtárközi kölcsönzés a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban. = <http://mek.oszk.hu/03100/03109/03109.htm>
- [3] HORVÁTH Adrien: A könyvtárközi kölcsönzés kialakulása Magyarországon. Szombathely, [Kézirat], 1978. 53 p.
- [4] i. m. pp. 27.
- [5] i. m. pp. 29.
- [6] DÁVID Boglárka: Könyvtárközi kölcsönzés a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban. = <http://mek.oszk.hu/03100/03109/03109.htm>
- [7] TAKÁCS József szerk.: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1958. 303 p.

- [8] BOT Györgyné: A könyvtárközi kölcsönzés eredményei és problémái. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964. 10 p.
- [9] TAKÁCS József szerk.: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása 2. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1966. 360 p.
- [10] BOT Györgyné: A könyvtárközi kölcsönzés eredményei és problémái. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964. 10 p.
- [11] FEJES Józsefné – KARÁCSONYI Rózsa: Könyvtárközi kölcsönzési útmutató. Budapest, OSZK, 1982. 72 p.
- [12] 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV
- [13] 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV
- [14] 73/2003. (V. 28.) Kormányrendelet az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300073.KOR#bj1param
- [15] 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV
- [16] Módszertani útmutató. A könyvtárközi kölcsönzés a közművelődési könyvtárakban. Budapest, OSZK, 1956. 17 p.
- [17] DÁVID Boglárka: Könyvtárközi kölcsönzés a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban. = <http://mek.oszk.hu/03100/03109/03109.htm>
- [18] Országos Dokumentum-ellátási Rendszer honlapja. Mi az ODR? = <http://www.odrportal.hu/web/guest/mi-az-odr?date=Szo250513094122>
- [19] SKALICZKI Judit – KENYÉRI Katalin: Tájékoztató az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) működtetésének hatásáról 1998–2004. = Richlich Ilona szerk.: Országos Dokumentum-ellátási rendszer: tájékoztató a könyvtárak közötti dokumentum- és információszolgáltatásról. Kecskemét, Katona József Megyei Könyvtár, 2006. p. 7–20.
- [20] A Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) projekt. = <http://mokka.hu/web/guest/mokka-tortenete>
- [21] SEBŐK Ferencné – SZABÓNÉ BÚR Gabriella – RÓZSA Dávid: Kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/Lap, 24. évf. 26. sz. 2012. p. 7–9.
- [22] Az ODR honlapja. = <http://www.odrportal.hu/web/guest/odr>
- [23] BÁNKESZI Katalin – CZOBOLY Miklós – DÁVID Boglárka – KOLTAY Klára – SZABÓ Mihály: Mi új-ság a MOKKA háza táján? Megújult az országos dokumentum-ellátási rendszer. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 59. évf. 2. sz. 2012. p. 47–62.
- [24] i. m. pp. 48–49.
- [25] Az ODR honlapja. = <http://www.odrportal.hu/web/guest/odr>
- [26] A MOKKA közös katalógus továbbfejlesztése. = <http://www.mokka.hu/documents/10156/4325b18a-5fe1-4fa7-8990-3bad1217650f>
- [27] BÁNKESZI Katalin – CZOBOLY Miklós – DÁVID Boglárka – KOLTAY Klára – SZABÓ Mihály: Mi új-ság a MOKKA háza táján? Megújult az országos dokumentum-ellátási rendszer. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 59. évf. 2. sz. 2012. p. 47–62.
- [28] NPA bejelentő felület. = http://wiki.mokka.hu/wiki/NPA_bejelent%C5%91_fel%C3%Bclet
- [29] 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV
- [30] International Resource Sharing and Document Delivery: Principles and Guidelines for Procedure. = <http://www.ifla.org/files/assets/docdel/documents/international-lending-en.pdf>
- [31] Az OSZK honlapja. = http://www.oszk.hu/konyvtarkozi_dokumentumellatas
- [32] A DEENK honlapja. = http://hu.wiki.lib.unideb.hu/index.php/%C3%9Aatmutat%C3%B3_k%C3%B6nyvt%C3%A1rk%C3%B6z%C3%B6lcs%C3%B6nz%C3%A9szek%C3%B6nyvt%C3%A1raknak
- [33] A DEENK működési rendje. = https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/2737/DEENK_MR___organogram.pdf?sequence=12&isAllowed=y
- [34] A DEENK könyvtárhasználati szabályzata. = https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/5227/konyvtarhasznalati_szabalyzat_2013.pdf?sequence=5&isAllowed=y

- [35] A DEENK honlapja. = http://hu.wiki.lib.unideb.hu/index.php/%C3%9AAtmutat%C3%B3_k%C3%B6nyvt%C3%A1rk%C3%B6z%C3%B6lcs%C3%B6nz%C3%A9shez_olvas%C3%B6knak
- [36] MOLNÁR Sándor Gábor – DÁVID Boglárka: Könyvtárközi kölcsönzési fejlesztések a DEENK-ben. = <http://nws.niif.hu/ncd2003/docs/ehu/EHU-55.htm>
- [37] A JAMK honlapja. = <http://www.jamk.hu/?q=hu/szolgáltatások/kkozikolcs-onzes>
- [38] A JAMK szervezeti és működési szabályzata. = http://www.jamk.hu/sites/default/files/SZMSZ_2014.pdf
- [39] A JAMK honlapja. = <http://www.jamk.hu/?q=hu/szolgáltatások/kkozikolcs-onzes>
- [40] PAP Zsuzsanna: Könyvtárközi kölcsönzés az olvasók szemével: könyvtárhasználói elégedettségmérés az ODR tagkönyvtáraiban: kiegészítve a helyi vonatkozásokkal. = Takács Anna szerk.: A József Attila Megyei és Városi Könyvtár Évkönyve. Tata-bánya, JAMK, 2014. p. 24–37.
- [41] A JAMK honlapja. = <http://www.jamk.hu/?q=hu/konyvtarunk/kozerdeku/s-tatisztika>
- [42] PAP Zsuzsanna: Könyvtárközi kölcsönzés az olvasók szemével: könyvtárhasználói elégedettségmérés az ODR tagkönyvtáraiban: kiegészítve a helyi vonatkozásokkal. = Takács Anna szerk.: A József Attila Megyei és Városi Könyvtár Évkönyve. Tata-bánya, JAMK, 2014. p. 24–37..
- [43] A JAMK honlapja. = <http://www.jamk.hu/?q=hu/konyvtarunk/kozerdeku/s-tatisztika>
- [44] PAP Zsuzsanna: Könyvtárközi kölcsönzés az olvasók szemével: könyvtárhasználói elégedettségmérés az ODR tagkönyvtáraiban: kiegészítve a helyi vonatkozásokkal. = Takács Anna szerk.: A József Attila Megyei és Városi Könyvtár Évkönyve. Tata-bánya, JAMK, 2014. p. 24–37.
- [45] NEMES Erzsébet – BÁTONYI Erzsébet Viola: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat: több mint statisztika... = Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, [2004]. 28 p.
- [46] RÓZSA Dávid – LENCSÉS Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 2. sz. 2012. p. 42–59.
- [47] RÓZSA Dávid: Másfél évszázad – élő örökség. Mérföldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetében. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 60. évf. 10. sz. 2013. p. 411–420.
- [48] 60/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a sajtótermékek kötelempéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról. = http://complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800060.KOR
- [49] RÓZSA Dávid: Másfél évszázad – élő örökség. Mérföldkövek a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának történetében. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 60. évf. 10. sz. 2013. p. 411–420.
- [50] GYŐRI Krisztina: Közönségkapcsolatok, kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. évf. 10. sz. 2013. p. 436–440.
- [51] NEMES Erzsébet – BÁTONYI Erzsébet Viola: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat: több mint statisztika... = Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, [2004]. 28 p.
- [52] A KSH Könyvtár szervezeti és működési szabályzata. = http://konyvtar.ksh.hu/inc/rolunk_kozerdeku/uj_szm-sz_2014_maj_01.pdf
- [53] SEBŐK Ferencné – SZABÓNÉ BÚR Gabriella – RÓZSA Dávid: Kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/Lap, 24. évf. 26. sz. 2012. p. 7–9.
- [54] 60/1998. (III. 27.) Korm. rendelet a sajtótermékek kötelempéldányainak szolgáltatásáról és hasznosításáról. = http://complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800060.KOR
Megjegyzés: ebben az időszakban könyvtárunk neve KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat volt.
- [55] A KSH Könyvtár 640-87/6/2012 ikt. számú kötelempéldány-elosztási táblázata. Budapest, 2012.
- [56] SEBŐK Ferencné – SZABÓNÉ BÚR Gabriella – RÓZSA Dávid: Kölcsönzés és könyvtárközi kölcsönzés a KSH Könyvtárban. = Könyvtári Levelező/Lap, 24. évf. 26. sz. 2012. p. 7–9.
- [57] Magyarország Alaptörvénye. Szabadság és felelősség. X. cikk (1) bekezdés. = http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV

Beérkezett: 2015. VI. 30-án.

Győri Krisztina

a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár csoportvezetője.

E-mail: krisztina.gyori@ksh.hu